של זהב // סיור בשכונות יוקרה מערב־ירושלמיות שנוסדו על ידי פלסטינים

جولة في الأحياء الفخمة في غربي القدس التي أسسها فلسطينيون

14

כתבה // תמר אברהם
צילם // דוד שגיא

كتب // تمار أبراهام
تصوير // دافيد سغي

טלביה, קטמון, המושבה היוונית, המושבה הגרמנית ובקעה היו עד 1948 שכונות פלסטיניות, או שפלסטינים גרו בהן יחד עם בני עדות אחרות. בשכונות אלה גרים היום בעיקר ישראלים יהודים, רבים מהם ממוצא אנגלו-סקסי. ברחובותיהן נותרו בתים פלסטיניים רבים המעידים על סגנון החיים של פלסטינים בני המעמד הגבוהה והבינוני בימי המנדט הבריטי. השמות המקוריים של השכונות עדיין שגורים בפיהם של הירושלמים חרף ניסיונות של השלטונות להחליפם בשמות עבריים.

בקעה البقعة

מספר תושבים בשנת 1948 // כ-5,000	عدد السكان في العام ١٩٤٨ // نحو ٥,٠٠٠
מקורות פרנסה עיקריים עד 1948 // סוחרים ואנשי עסקים	مصادر المعيشة الأساسية حتى ١٩٤٨ // تُجار ورجال أعمال
בתי ספר // בית הספר אנהאדה	مدارس في الحي // مدرسة النهضة
תאריך כיבוש // 14–16 במאי 1948	تاريخ الاحتلال // ١٤ – ١٦ أيار ١٩٤٨
היכן נמצאים הפליטים // מזרח ירושלים, הגדה המערבית, ירדן, לבנון	أين يتواجد اللاجئون حاليا // القدس الشرقية والضفة الغربية والأردن ولبنان.
שכונות פלסטיניות קרובות עד 1948 // אבו תור המערבית, קטמון	أحياء فلسطينية في الجوار حتى ١٩٤٨ // أبو طور الغربية وقطمون
שכונות פלסטיניות קרובות קיימות // אבו תור המזרחית, בית צפאפא, בית לחם	أحياء فلسطينية قريبة لا تزال قائمة // أبو طور الغربية وبيت صفافا وبيت لحم

טלביה الطالبية

מספר תושבים בשנת 1948 // כמה מאות	عدد السكان في العام ١٩٤٨// بضع مئات
מספר בתים בשנת 1948 // כ-90	عدد البيوت في العام ١٩٤٨ // نحو ٩٠
מקורות פרנסה עיקריים עד 1948 // רופאים, עורכי דין, אנשי עסקים, קבלנים, סוחרים, פקידי ציבור בכירים	مصادر المعيشة الأساسية حتى ١٩٤٨ // أطباء، محامون، رجال أعمال، مقاولون، تجار وموظفون كبار في القطاع العام.
בתי ספר // • קולג' טרה סנטה הפרנציסקני (המנזר קיים) • קולג' סנט אנטוניו של הנזירות הפרנציסקניות (המנזר קיים) • גן ילדים ובית ספר של האחיות האיטלקיות מאיבריאה • בית הספר הממשלתי לבנים אלעמרייה	مدارس في الحي // • كوليج تيراسانطة الفرنسيسكاني (لا يزال الدير قائما) • كوليج سانت انطونيو لراهبات الفرنسيسكان (الدير قائم) • روضة ومدرسة الأخوات الإيطاليات من إيبريا • المدرسة الحكومية للبنين العامرية.
אתרי דת // • המנזר הקפוצ'יני (קיים) • מנזר מונטסראט	مواقع دينية // • الدير الكابوتشيني (قائم) • دير المُنتصرات
תאריך כיבוש // 14–15 במאי 1948	تاريخ الاحتلال // ١٤ – ١٥ أيار ١٩٤٨

الطالبية والقطمون والحي اليوناني حي الألمانية والبقعة كانت حتى العام ١٩٤٨ أحياء فلسطينية، أو أن فلسطينيين عاشوا فيها إلى جانب أبناء طوائف أخرى. حاليا، يعيش في هذه الأحياء إسرائيليون يهود بالأساس كثيرون منهم من اصول أنجلو ـ سكوسونية. بقيت في شوارعها الكثير من البيوت الفلسطينية التي تشهد على أسلوب حياة فلسطينيين من الطبقات العليا والوسطى أيام الانتداب البريطاني. الأسماء الأصلية للأحياء لا تزال على ألسن المقدسيين رغم محاولات السلطات استبدالها بأسماء عبرية.

קטמון قطمون

היכן נמצאים הפליטים // מזרח ירושלים, לבנון, מצרים, מערב אירופה, ארצות הברית	أين يتواجد اللاجئون حاليا // القدس الشرقية، لبنان، مصر، غرب أوروبا والولايات المتحدة.
שכונות פלסטיניות קרובות עד 1948 // קטמון, מוסראררה	أحياء فلسطينية في الجوار حتى ١٩٤٨ // قطمون ومصرارة.
שכונות פלסטיניות קרובות קיימות // שכונות מזרח ירושלים	أحياء فلسطينية قريبة لا تزال قائمة // أحياء القدس الشرقية

היכן נמצאים הפליטים // מזרח ירושלים, בית ג׳אלא, רמאללה, ירדן, מצרים	أين يتواجد اللاجئون حاليا // القدس الشرقية، بيت جالا، رام اللّه، الأردن، مصر
שכונות פלסטיניות קרובות עד 1948 // טלביה, בקעה, אלמלחה	أحياء فلسطينية في الجوار حتى ١٩٤٨ // الطالبية والبقعة والمالحة
שכונות פלסטיניות קרובות קיימות // בית צפאפא	أحياء فلسطينية قريبة لا تزال قائمة // بيت صفافا

מספר תושבים בשנת 1948 // כמה מאות	عدد السكان في العام ١٩٤٨ // بضع مئات
מספר בתים בשנת 1948 // כ-80	عدد البيوت في العام ١٩٤٨ // نحو ٨٠
מקורות פרנסה עיקריים עד 1948 // רופאים, אנשי עסקים, קבלנים, סוחרים, פקידי ציבור בכירים, מחנכים, סופרים	مصادر المعيشة الأساسية حتى ١٩٤٨ // أطباء ورجال أعمال ومقاولن وتجار وموظفون كبار في القطاع العام ومربون وكتاب
בתי ספר // בית ספר אנגלי לבנים	مدارس في الحي // المدرسة الإنجليزية للبنين
אתרי דת // • מנזר סן סימון היווני-אורתודוקסי (קיים) • משכן הקיץ של הפטריארך היווני-אורתודוקסי • קפלה קתולית על שם תרזה הקדושה	مواقع دينية // • دير سان سيمون اليوناني الأرثوذكسي (قائم). • مقر الإقامة الصيفي للبطريرك اليوناني ـ الأرثوذكسي • كنيسة كاثوليكية على أسم القديسة تيريزا
תאריך כיבוש // סוף אפריל עד אמצע מאי 1948	تاريخ الاحتلال // نهاية نيسان حتى أواسط أيار ١٩٤٨

ירושלים القدس

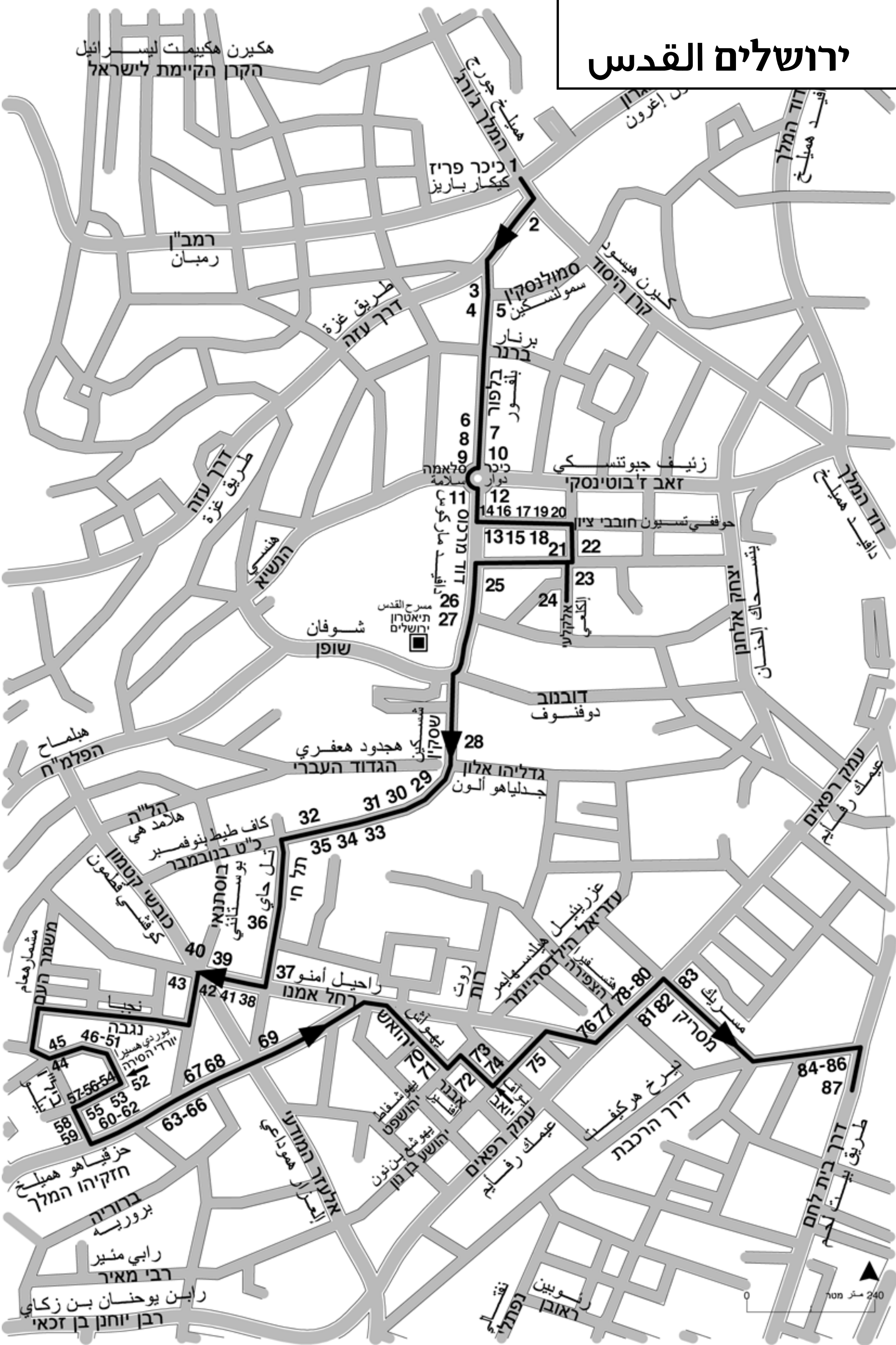

פרטי המסלול
تفاصيل المسار

סוג מסלול //
רגלי

نوع المسار //
سيرا على الأقدام

נקודת מוצא //
כיכר צרפת, ירושלים (צומת רחובות קרן היסוד, אגרון, המלך ג'ורג', רמב"ן ועזה)

نقطة الانطلاق //
ساحة فرنسا، القدس (ملتقى شارع كيرن هيسود، أجرون، الملك جورج، رمبان وغزة)

נקודת סיום //
דרך בית לחם 36, סמוך לפינת דרך הרכבת. בסמוך עוברים קווי אגד 7 (בדרך בית לחם); 4, 18, 21 (ברחוב עמק רפאים); ו־71, 72, 74 (בדרך חברון).

نقطة النهاية //
طريق بيت لحم ٣٦ بجوار زاوية طريق هركيبت. تمر هناك خطوط إيجد ٧ (في شارع بيت لحم)، ٤، ١٨، ٢١ (في شارع عيمق رفائيم)، و ٧١ و ٧٢ و٧٤ (في شارع الخليل).

הגעה ברכב //

מכיוון תל־אביב – בנייני האומה: נוסעים ישר בשדרות שז"ר, ממשיכים לשדרות הנשיא בן צבי, פונים שמאלה לדרך רופין, ימינה לרחוב סעדיה גאון שמתחבר לרחוב בנימין מטודלה, שמאלה לדרך עזה.

מדרום־מערב: משדרות הרב הרצוג ממשיכים ישר בדרך עזה.

מדרום־מזרח: מדרך בית לחם ממשיכים לרחוב דוד המלך, פונים שמאלה לרחוב מאפו וימינה לרחוב קרן היסוד.

מצפון: מרחוב הצנחנים ממשיכים לרחוב שלמה המלך ומשם לרחוב אגרון.

الوصول بالسيارة //

من جهة تل أبيب ـ بنايات الأمة: سدروت شزار، يسارا إلى شارع روبين، يمينا إلى شارع سعاديا جؤون، شارع بنيامين متيلدا ويسارا إلى شارع غزة.

من الجنوب الغربي: سدروت الراب هرتسوغ، شارع غزة.

من الجنوب الشرقي: شارع بيت لحم، طريق داود هميلخ، يسارا إلى شارع مافو، يمينا إلى شارع كيرن هيسود.

من الشمال: شارع هتسنحنيم، شارع شلومو هميلخ، شارع أجرون.

הגעה בתחבורה ציבורית //

מתחנה מרכזית ירושלים או בנייני האומה: קווי אגד 7, 21, 74 (לרחובות קרן היסוד ו המלך ג'ורג'); קו 9 (לדרך עזה).

מכיוון מלחה או הר הצופים: קו 4 (לרחובות קרן היסוד והמלך ג'ורג').

מכיוון רמות או גילה: קווים 71, 72 (לרחובות קרן היסוד והמלך ג'ורג').

الوصول عن طريق المواصلات العامة //

من المحطة المركزية للقدس أو مباني الأمة: خطوط إيجد رقم ٧، ٢١، ٧٤ (إلى شارعي كيرن هيسود والملك جورج)، خط ٩ (لشارع غزة).

من جهة المالحة أو هار هتسوفيم خط ٤ (لشارع الملك جورج وكيرن هيسود).

من جهة راموت أو جيلو، خط ٧١، ٧٢ (لشارع كيرن هيسود والملك جورج).

אורך המסלול //
3-4 קילומטרים

طول المسار //
٣–٤ كيلومتر

משך המסלול //
2.5–3 שעות

مدة المسار //
٢.٥–٣ ساعات

דרגת קושי //
קל

درجة الصعوبة //
سهل

עד מהרה היו בבית הספר כחמש מאות תלמידים, מתוכם כמאה תלמידי פנימייה שבאו מכל שטחי המנדט הבריטי ומעבר הירדן, רובם המכריע נוצרים, אך גם מספר מוסלמים ויהודים.

טרה סנטה: מנזר פרנציסקני כשריד לשכונה פלסטינית-נוצרית

1 כיכר צרפת, בה אנחנו עומדים, נמצאת במפגש שלוש שכונות: מזרחית לכיכר, לאורך רחוב אגרון, שולי שכונות ממילא (בערבית: מאמן אללה). לצדם בית הקברות המוסלמי העתיק, שנוסד בתקופה הממלוכית והיה פעיל עד למאה ה-20. בית הקברות עלה לכותרות בשנים האחרונות בעקבות תוכניתו של מכון ויזנטל לבנות על חלק משטחו מוזיאון לסובלנות. מערבית לכיכר נמצאת שכונת רחביה היהודית, בין רחוב המלך ג'ורג' לדרך עזה; ודרומית לה נמצא יעדנו הראשון, שכונת טלביה (בערבית: אלטאלביה), בין דרך עזה לרחוב קרן היסוד.

הן אדמות רחביה (שנקראו אז אלג'נג'ריה אלפוקא) והן אדמות טלביה היו בבעלות הכנסייה היוונית-אורתודוקסית, בעלת המקרקעין הגדולה בירושלים בשלהי התקופה העות'מנית. הן נמכרו כאשר הכנסייה נקלעה לקשיים כספיים אחרי מלחמת העולם הראשונה והמהפכה הרוסית.

تيراسانطا: دير فرانسيسكاني كأثر لحي فلسطيني مسيحي

1 ساحة فرنسا، التي نقف فيها، موجودة في تقاطع ثلاثة أحياء: شرق الساحة على طول شارع أغرون، أطراف حي مأمن الله (مميلا). بجانبها المقبرة الإسلامية القديمة، التي أنشئت في فترة المماليك وظلت في الخدمة حتى القرن العشرين. وقد تصدر موضوع المقبرة العناوين في السنوات الأخيرة في أعقاب خطة معهد فيزنطال بناء متحف التسامح على جزء من المقبرة؛ يقوم غرب الساحة حي رحابيا اليهودي بين شارع الملك جورج وشارع غزة؛ وفي جنوبها هدفنا الأول، حي الطالبية بين شارع غزة وشارع «كيرن هيسود».

أراضي رحابيا (التي سميت في حينه الجنجرية الفوقا) وكذلك الطالبية كانت بملكية الكنيسة اليونانية الأرثوذكسية صاحبة الملكية الأكبر للأراضي في القدس في نهايات العهد العثماني. بيعت هذه الأراضي عندما دخلت الكنيسة في فترة من المصاعب المالية بعد الحرب العالمية الأولى

אדמות אלג'נג'ריה אלפוקא נמכרו לחברת "הכשרת היישוב" הציונית, ואדמות טלביה לפלסטינים אמידים, רובם ככולם נוצרים, מירושלים, בית לחם, בית ג'אלא ורמאללה, שבנו בה וילות מפוארות ובתים להשכרה.

בעלי בתים אלה אימצו במידה רבה סגנון חיים מערבי וביקשו לרכוש לילדיהם השכלה מערבית. בית הספר השכונתי לבנים הגדול ביותר ששירת אותם היה קולג' טרה סנטה של המסדר הפרנציסקני, הנמצא מולנו בפינת דרך עזה ורחוב קרן היסוד. 2

والثورة في روسيا. بيعت أراضي الجنجرية الفوقا لشركة «هخشرات هيشوف» الصهيونية وأراضي الطالبية لفلسطينيين أثرياء كانوا بمجملهم من المسيحيين من القدس وبيت لحم وبيت جالا ورام الله الذين أقاموا عليها شققا فاخرة وبيوت للإيجار.

اتخذ اصحاب هذه البيوت لأنفسهم وبمدى كبير أسلوب حياة غربيا وأرادوا أن يوفروا لأبنائهم ثقافة غربية. مدرسة الحي للبنين، الأكبر التي وفرت لهم ذلك هي كوليج تيراسنطا التابع لدير الفرنسيسكان الموجود قبالتنا عند زاوية شارع غزة وشارع «كيرو هيسود». 2

عدد الطلاب في المدرسة ارتفع بسرعة إلى خمسمائة طالب كان بينهم نحو ١٠٠ طالب في الداخلية وصلوا من مختلف مناطق الانتداب وشرق الأردن أيضا، غالبيتهم العُظمى من المسيحيين معهم عدد من المسلمين واليهود.

בניין הקולג' המרשים, שמהגמלון שלו משקיף פסל המדונה, נבנה ב–1926 על ידי האדריכל האיטלקי המפורסם אנטוניו ברלוצי, שבנה רבות מהכנסיות הפרנציסקניות בארץ. עד מהרה היו בבית הספר כחמש מאות תלמידים, מתוכם כמאה תלמידי פנימייה שבאו מכל שטחי המנדט הבריטי ומעבר הירדן, רובם המכריע נוצרים, אך גם מספר מוסלמים ויהודים. שפת ההוראה היתה ערבית בכיתות הנמוכות ואנגלית בכיתות הגבוהות. סגל המורים כלל חמישה פרנציסקנים אמריקאים וכחמישה־עשר מורים ערבים וארמנים.

כאשר הבריטים הקימו בירושלים איזורי ביטחון כדי להגן על מוסדותיהם מפני פיגועי האצ"ל והלח"י, החל מפברואר 1947, מצא קולג' טרה סנטה את עצמו, יחד עם הבתים הסמוכים בפינה הצפונית–מזרחית של טלביה (בין הרחובות קרן היסוד וברנר של היום), באיזור ביטחון B. לב לבה של השכונה נשאר מהוץ לאיזור הביטחון, וכך היה על התלמידים לעבור מחסומים כדי להגיע לבית ספרם. למרות זאת המשיך בית הספר

بناية الكوليج الفاخرة التي يُطل من قنطرتها تمثال العذراء، بُني في العام ١٩٢٦ بأيدي المعماري الإيطالي المشهور أنطونيو برلوتسي الذي أقام العديد من الكنائس الفرانسيسكانية في البلاد. عدد الطلاب في المدرسة ارتفع بسرعة إلى خمسمائة طالب كان بينهم نحو ١٠٠ طالب في الداخلية وصلوا من مختلف مناطق الانتداب وشرق الأردن أيضا، غالبيتهم العُظمى من المسيحيين معهم عدد من المسلمين واليهود. كانت لغة التدريس العربية في الصفوف الدنيا والإنجليزية في الصفوف العليا. ضم السلك التعليمي خمسة من الفرانسيسكان الأمريكيين وخمسة عشر من المدرسين العرب والأرمن.

عندما أقام البريطانيون مناطق عازلة لحماية مؤسساتهم من عمليات منظمتي «إيتسل» و «ليحي»، ابتداء من شباط ١٩٤٧، ألفى الكوليج نفسه، مع بيوت مجاورة في الزاوية الشمالية الشرقية للطالبية (بين شارعي «كيرن هيسود» وبرنر حاليا)، في منطقة أمنية B. وبقي مركز الحي خارج المنطقة الأمنية، وهكذا كان على الطلبة أن يتجاوزا

לפעול עד לחופשת חג המולד של שנת 1947. עם תום החופשה, נוכח הלחימה הגוברת בירושלים, נפתח הקולג' רק לתלמידים שהתכוננו למבחני הבגרות, ואלה עברו כולם להתגורר בבית הספר. אחרי המבחנים, באפריל 1948, נסגר בית הספר סופית, וכעבור חודש, עם עזיבת הבריטים ב-14 במאי, מצא את עצמו באיזור בשליטה יהודית. למשך מספר חודשים שימש המבנה, ביוזמת הצלב האדום, מקלט לאוכלוסייה הלא־לוחמת. עם תום הקרבות בירושלים, בסתיו 1948, הושכר חלק מהבניין לאוניברסיטה העברית, שאחרונות המחלקות שלה נותרו כאן עד 1999. כנסיית הקולג' המשיכה לפעול כל הזמן, עד היום.

ذلك واصل الكوليج عمله حتى عطلة عيد الميلاد في العام ١٩٤٧. مع انتهاء العطلة ومع تصعيد القتال في القدس، فتح الكوليج أبوابه فقط للطلاب الذين استعدوا لامتحانات التوجيهي والذين انتقلوا جميعهم للعيش في الكوليج. بعد الامتحانات، في نيسان ١٩٤٨، تم إغلاق الكوليج نهائيا، وبعد شهر، مع رحيل البريطانيين في ١٤ أيار، ألفى الكوليج نفسه في منطقة تحت السيطرة اليهودية. تم استعمال المبنى لبضع شهور إلى ملجأ للسكان غير المحاربين بمبادرة من الصليب الأحمر. مع انتهاء المعارك في القدس، خريف ١٩٤٨، تم تأجير جزء من المبنى للجامعة العبرية التي بقي آخر أقسامها هناك حتى العام ١٩٩٩. أما الكنيسة في الكوليج فواصلت العمل حتى يومنا هذا.

مع انتهاء العطلة ومع تصعيد القتال في القدس، فتح الكوليج أبوابه فقط للطلاب الذين استعدوا لامتحانات التوجيهي والذين انتقلوا جميعهم للعيش في الكوليج.
עם תום החופשה, נוכח הלחימה הגוברת בירושלים, נפתח הקולג' רק לתלמידים שהתכוננו למבחני הבגרות, ואלה עברו כולם להתגורר בבית הספר.

וכך תואר המצב בקולג' טרה סנטה במאמר שהופיע ב-11 באפריל 1949 ב-Palestine Post, הביטאון הציוני בשפה האנגלית שהיה לימים ל-Jerusalem Post:

> אחד הפרדוקסים של המצב הנוכחי הוא שבעוד הכביש לאוניברסיטה בהר הצופים נחסם בפני סטודנטים יהודים על ידי הלגיון הערבי, תלמידים ערבים רבים לשעבר של קולג' טרה סנטה בטלביה לומדים עתה בקולג' חדש בשם זה בעמאן. הקמת האחרון, עליה חשבו כבר זמן מה, זורז על ידי האקסודוס של השנה שעברה. חלק מהסגל הירושלמי מלמד עתה שם, אך שלושה מהאבות הפרנציסקנים האמריקאים, ביניהם ראש המנזר, האב טרנס קין, נותרו בירושלים ומשתמשים בחלק של הבניין שלא הושכר לאוניברסיטה. [...] הקפלה של קולג' טרה סנטה משמשת ככנסייה קהילתית באיזור זה של ירושלים, [...] המאמינים באים להתפלל, הסטודנטים לרכוש ידע, קולג' טרה סנטה גדול מספיק לשניהם.

هكذا وُصف الوضع في كوليج تيراسانطا في مقال نشر يوم ١١ نيسان ١٩٤٩ في Palestine Post–، الصحيفة الصهيونية باللغة الإنجليزية التي تحولت فيما بعد إلى Jerusalem Post–:

> إحدى مفارقات الوضع الحالي هو أنه في حين أغلق اللواء العربي الشارع إلى الجامعة العبرية في هار هتسوفيم، يدرس الكثير من الطلبة العرب السابقين في كوليج تيراسنطا في الطالبية في كوليج جديد بالإسم نفسه فُتح في عمان. إقامة الأخير، وكانوا خططوا لذلك منذ زمن، سُرعت بسبب الأكسودس من السنة الماضية. قسم من سلك التعليم المقدسي يدرس هناك حاليا بينما بقي ثلاثة من الآباء الفرنسيسكان الأمريكيين بينهم رئيس الدير ترانس كين في القدس ويستعملون جزءا من المبنى الذي لم يتم إعداده لذلك كجامعة. [...] تستعمل الكنيسة في كوليج تيراسنطا ككنيسة جماهيرية في هذه المنطقة من القدس، [...] ويأتي المؤمنون للصلاة، والطلاب لاكتساب المعرفة، كوليج تيراسنطا كبير بما فيه الكفاية ليتسع لكليهما.

קהילת כנסיית טרה סנטה היתה עתה, ב־1949, מורכבת בעיקר מזרים. חבריה הפלסטינים לא היו כאן עוד. כדי ללמוד על סיפורם ועל האירועים שאילצו אותם לעזוב את שכונתם, נמשיך לאורך בניין טרה סנטה על דרך עזה ונפנה שמאלה לרחוב בלפור, אל תוך שכונת טלביה.

الجماعة التي تؤم كنيسة كوليج تيراسنطا كانت الآن، في ١٩٤٩، مؤلفة بالأساس من الأجانب. أعضاؤها الفلسطينيون لم يعودوا هنا. لغرض التعلّم عن رواياتهم وعن الوقائع التي اضطرتهم للرحيل عن حيهم، نواصل السير على طول كوليج تيراسنطا على شارع غزة ونتحه يسارا إلى شارع بلفور إلى قلب حي الطالبية.

טלביה: שכונת פלסטינית-יהודית בימי המנדט

שכונת טלביה היתה עד 1948 אמנם ברובה שכונה פלסטינית, אך גרו בה גם יהודים. במיוחד ברחובות בשולי טלביה לכיוון רחביה נוצר פסיפס של בתים פלסטינים ויהודים זה לצד זה. רחוב בלפור הוא דוגמא טובה לכך.

3 הבית ברחוב בלפור 2, פינת דרך עזה, נבנה ב־1932 על ידי חנא סלאמה, פלסטיני נוצרי ששימש סוכן חברת המכוניות האמריקאית General Motors בשטחי המנדט ועבר הירדן. כאדריכל לביתו בחר סלאמה את היהודי ממוצא הונגרי זולטן שמשון הרמט, אשר תכנן מספר בתים – של פלסטינים ושל יהודים – בטלביה. הרמט שמר על אופי הבנייה הערבית המסורתית עם חלל מרכזי לאירוח ממנו יוצאים חדרי המגורים, אך שילב בו אלמנטים של סגנון הבאוהאוס המודרני. חנא סלאמה ואשתו, שהיתה מוסלמית, חיו בבית, אך עזבו את ירושלים נוכח הלחימה ב־1948

الطالبية: حي فلسطيني ـ يهودي في عهد الانتداب

صحيح أن حي الطالبية كان حتى العام ١٩٤٨ حيا فلسطينيا في أغلبيته، إلا أنه سكن فيه أيضا بعض اليهود. خاصة الشوارع على أطراف الطالبية باتجاه رحابيا نشأ فسيفساء من البيوت الفلسطينية واليهودية بجانب بعضها. وكان شارع بلفور مثلا على ذلك.

3 البيت في شارع بلفور ٢ زاوية شارع غزة بُني في العام ١٩٣٢ بأيدي حنا سلامة، فلسطيني مسيحي الذي كان وكيلا لشركة السيارات الأمريكية General Motors في مناطق الانتداب وشرقي الأردن. وكان اختار سلامة المعماري اليهودي من أصل هنغاري زولتان شمشون هرمات الذي خطط عددا من البيوت ـ لفلسطينيين ويهود ـ في الطالبية. حافظ هرمات على طبيعة العمارة العربية التقليدية مع فضاء مركزي للضيوف منه تخرج غرف السكن ودمج فيه عناصر عمارة الباوهاوس العصرية. حنا سلامة وزوجته التي كانت

ועברו לביירות. בביתם התגוררו תחילה חיילים אמריקאים שומרי השגרירות האמריקאית ברחוב אגרון, ומשנות החמישים שכנה כאן שגרירות גואטמלה, עד שעברה לתל־אביב ב-1980 בעקבות חקיקת חוק ירושלים. משנת 1989 נמצא הבניין בבעלות קבלן אשר השכיר אותו למינהל הדיור הממשלתי. כרגע, ב-2011, עובר הבית שיפוץ יסודי שכולל תוספת קומות. כזכר אחרון לבעליו המקוריים נותר השם Villa Salameh החרוט על שער הכניסה.

4 הבית השכן, ברחוב בלפור 4, נבנה אף הוא ב-1932 על ידי פלסטיני, ושכנה בו עד שנות החמישים הקונסוליה של שוויץ. הבית נמצא בשיפוץ יסודי, וצורתו המקורית כמעט ולא ניכרת עוד.

مسلمة عاشا في البيت لكنهما تركا القدس في ضوء المعارك في العام ١٩٤٨ وانتقلا إلى بيروت. عاش في بيتهم بدايةً جنود أمريكيون حراس السفارة الأمريكية في شارع أجرون، ومنذ الخمسينيات تقوم في البيت سفارة غواتيمالا إلى أن انتقلت إلى تل أبيب يافا في العام ١٩٨٠ في أعقاب قانون ضم القدس. مالك البيت منذ العام ١٩٨٩ أحد المقاولين الذي أجّره لمديرية السكن الحكومية. وقد خضع البيت في العام ٢٠١١ إلى ترميم جذري يشمل زيادة طوابق. وكذكرى أخيرة من صاحبه الأصلي بقي محفورا على المدخل Villa Salameh.

4 البيت المجاور في شارع بلفور ٤، بُني هو كذلك في العام ١٩٣٢ بأيدي فلسطيني عملت فيه القنصلية السويسرية حتى الخمسينيات. خضع البيت لترميم جذري بحيث لم يعد من الممكن التعرف على واجهته الأصلية.

דוד בן גוריון, ראש הממשלה הראשון של ישראל, נמנע במודע מהשימוש בבית פלסטיני.

5 ממול, ברחוב סמולנסקין 9 פינת רחוב בלפור, נמצא מעון ראש הממשלה. הבית נבנה בשנים 1936–1938 על ידי בני הזוג לידיה ואדוארד אגיון, יהודים ממצרים. כאשר האיזור נכלל בפברואר 1947 באיזור הביטחון B נאלצה המשפחה לפנות את הבית ולהשכיר אותו למנהל הצבאי הבריטי. משפחת אגיון עצמה עברה לגור בשכירות אצל שכניה הפלסטינים, משפחת סלאמה. אחרי עזיבת הבריטים לא חזרה משפחת אגיון אל ביתה, וב-1952 מכרה אותו לממשלת ישראל. תחילה הוא שימש דירת שרד לשר החוץ, וב-1974 הוסב למעון ראש הממשלה. כך שוכן מעון ראש הממשלה אמנם בשולי שכונה פלסטינית לשעבר, אך בבית שבעליו המקוריים היו יהודים. דוד בן גוריון, ראש הממשלה הראשון של ישראל, נמנע במודע מהשימוש בבית פלסטיני. הוא דחה בראשית שנות החמישים הצעה להפוך למעון ראש הממשלה את אחת הווילות הפלסטיניות בטלביה, שעל פי הגדרת השלטונות הישראליים הפכה לנכסי נפקדים – בית אניס ג'מאל, אותו עוד נראה בהמשך הסיור. 23

5 مقابل البيتين المذكورين، نجد في شارع سمولنسكين ٩ زاوية بلفور، مسكن رئيس الحكومة (نقطة ٦ على الخارطة). بُني البيت في ١٩٣٦–١٩٣٨ بأيدي الزوجين ليديا وأدوارد أجيون، يهوديان من مصر. عندما ضُمّ البيت في شباط ١٩٤٧ إلى منطقة أمنية B اضطرت العائلة إلى ترك البيت وتأجيره إلى إدارة الجيش البريطاني.

انتقلت عائلة أجيون نفسها للسكن بالإيجار لدى جيرانها الفلسطينيين، عائلة سلامة. بعد رحيل البريطانيين لم تعد عائلة أجيون إلى بيتها وباعته في العام ١٩٥٢ لحكومة إسرائيل. في البداية استُعمل كبيت فخم لوزير الخارجية وفي العام ١٩٧٤ تم تحويله إلى مسكن لرئيس الحكومة. هكذا، فإن بيت رئيس الحكومة موجود في أطراف حي فلسطيني سابق إلا أن أصحابه الأصليين هم من اليهود. وكان رئيس الحكومة الأول دافيد بن غوريون امتنع قصدا عن استعمال بيت فلسطيني. وكان رفض في بدايات الخمسينيات اقتراحا بتحويل أحد الفيلات الفلسطينية في الطالبية إلى مسكن لرئيس الحكومة، التي تحولت وفق القاموس

وكان رئيس الحكومة الأول دافيد بن غوريون امتنع قصدا عن استعمال بيت فلسطيني.

שני בתים סמוכים, מכון שוקן ברחוב בלפור 6 ובית יצחק פוירינג ברחוב ברנר 1 פינת רחוב בלפור, נבנו אף הם על ידי יהודים. בהמשך מגיעים לבית ברחוב בלפור 15, שנבנה בשנות הארבעים ושימש עד 1980 את הקונסוליה של טורקיה (בינתיים נוספו לו שתי קומות). הבית ברחוב בלפור 18 6 , אחד הבתים הראשונים בטלביה, נבנה ב־1923 על ידי השופט ח'ורי, פלסטיני נוצרי. גם משפחת ח'ורי נאלצה לעזוב ב־1948, וביתה הועבר לאפוטרופוס לנכסי נפקדים, ממנו קנה אותו מנכ"ל משרד החוץ ולטר איתן. הוא בנה את החומה המסתירה את הבית ואת הגינה. הבית ממול, ברחוב בלפור 19, 7 נבנה באמצע שנות השלושים על ידי סמעאן דאוד, עורך דין פלסטיני נוצרי שהיה לימים שופט שלום, כנראה לצורכי השכרה. גם הוא, כמו חנא סלאמה, ביקש מהאדריכל היהודי הרמט לתכנן את ביתו. גם הוא נאלץ לעזוב ב־1948, וביתו הועבר לאפוטרופוס לנכסי נפקדים. בהמשך גרו כאן אנשי אקדמיה, וגם ראש הממשלה לשעבר משה שרת, שהתגורר כאן עד מותו. הבית האחרון ברחוב בלפור, מספר 20 8 , נבנה

الإسرائيلي إلى أملاك غائبين ـ بيت أنيس جمال، الذي سنراه في وقت لاحق من مسارنا. 23

بيتان مجاوران، معهد شوكن في شارع بلفور وبيت يتسحاك فويرينج في شارع برنر زاوية بلفور، بنيا كذلك بأيدي يهود. نصل بعدها إلى بيت في شارع بلفور ١٥ الذي بُني في الأربعينيات واستُعمل حتى العام ١٩٨٠، مقرا للقنصلية التركية (أضيف إليه طابقان). البيت فس شارع بلفور ١٨ 6 ، أحد البيوت الأولى في الطالبية الذي بُني العام ١٩٢٣ بأيد القاضي خوري وهو فلسطيني مسيحي. عائلة خوري اضطرت هي أيضا للرحيل في العام ١٩٤٨ وانتقل بيتها إلى يد حارس أملاك الغائبين الذي باعه لمدير وزارة الخارجية وولتر إيتان. وهو الذي بنى السور الذي يحجب البيت والحديقة. البيت قبالته، في شارع بلفور ١٩ 7 بُني أواسط سنوات الثلاثينيات بأيدي سمعان داود محام فلسطيني مسيحي صار لاحق قاضيا في محكمة الصلح، وكما يبدو لغرض تأجيره. مثله مثل حنا سلامة، طلب إلى المعماري اليهودي هرمات أن يخطط له بيته. هو أيضا اضطُر للرحيل

בשנות השלושים כבית דירות להשכרה על ידי קנסטנטין סלאמה. בכך מגיעים אל קומפלקס בתי סלאמה המהווה את לב לבה של טלביה.

في العام ١٩٤٨ وحُول بيته إلى الوصيّ على أملاك الغائبين. لاحقا سكن في البيت محاضرو جامعات وكذلك رئيس الحكومة سابقا موشي شريت الذي عاش في البيت حتى يوم وفاته. البيت ألأخير في شارع بلفور، رقم ٢٠ 8، أقيم في سنوات الثلاثينيات كبيت شقق للإيجار بأيدي قنسطنطين سلامة. وهكذا، نصل إلى مجمع بيوت سلامة الذي يشكل قلب حي الطالبية.

הווילה היתה הבית המפואר ביותר בטלביה, ואחד המפוארים ביותר בארץ. בגינה הגדולה החזיקה המשפחה ארנבים, תרנגולים, טווסים ואיילות.

كانت الفيلا هي البيت الأكثر فخامة في حي الطالبية وأحد البيوت الأفخم في البلاد. وربّت العائلة في الحديقة الأرانب والدجاج والطواويس والغزلان.

כיכר סלאמה: סמל הפאר של טלביה

קנסטנטין סלאמה נולד ב-1887 בביירות למשפחה ערבית שהשתייכה לכנסייה היוונית-אורתודוקסית. רעייתו קתרין אבו־סואן השתייכה לעדה הרומית-קתולית. שני ילדיהם הראשונים, שארל ורנה, נולדו עוד בביירות, ושני הצעירים, מירל וז'אן, בירושלים, לאחר שהמשפחה עברה לגור בעיר. בתקופת המנדט היה קנסטנטין סלאמה אחד מאנשי העסקים הערבים העשירים ביותר בארץ. הוא פעל בין היתר בתחום הנדל"ן והבנייה, וכמו כן סיפק ירקות ופירות, אותם קנה בעיקר מיהודים, לצבא הבריטי. ב-1935 הקים וילה למשפחתו בכיכר בה נפגשו הצירים המרכזיים של שכונת טלביה: הציר הצפוני-דרומי (רחובות בלפור ומרכוס של היום) והציר המזרחי-מערבי (רחובות ז'בוטינסקי והנשיא של היום). הווילה 9, שנמצאת בין רחוב בלפור לרחוב הנשיא, תוכננה על ידי שני אדריכלים צרפתים, והעבודות בוצעו על ידי גיסו (או חמיו?) של קנסטנטין סלאמה, סלים אבו־

ساحة سلامة: علامة الفخامة في الطالبية

وُلد قنسطنطين سلامة في العام ١٨٨٧ في بيروت لعائلة عربية انتمت للكنيسة اليونانية الأرثوذكسية. زوجته كاترين أبو صوان انتمت لطائفة الروم الكاثوليك. ولداهما الأولان، شارل ورنا ولدا في بيروت، والصغيران ميرل وجان ولدا في القدس بعد أن انتقلت الأسرة للسكن في المدينة. كان قنسطنطين سلامة في فترة الأنتداب أحد أغنى رجال الأعمال العرب في البلاد. نشط في مجال العقارات والبناء، وفي تزويد الخضار والفواكه التي اقتناها من اليهود للجيش البريطاني. أقام في العام ١٩٣٥ فيلا لعائلته في الساحة التي تلتقي فيها المحاور الأساسية لحي الطالبية: المحور الشمالي ـ الجنوبي (شارعا بلفور وماركوس حاليا) والمحور الشرقي ـ الغربي (شارعا جبوتينسكي وهنسي حاليا). 9 خطّط الفيلا الموجودة بين شارع «بلفور» وشارع «هنسي» مهندسان فرنسيان وأوكل تنفيذ العمل لصهر قنسطنطين سلامة، سليم أبو صوان، الذي بنى مقر بلدية القدس ومقر

סואן, אשר בנה גם את בניין עיריית ירושלים ואת בניין הקונסוליה הצרפתית. הווילה היתה הבית המפואר ביותר בטלביה, ואחד המפוארים ביותר בארץ. בגינה הגדולה החזיקה המשפחה ארנבים, תרנגולים, טווסים ואיילות.

סלאמה לא הסתפק בבניית הווילה, אלא הקים מסביבה שלושה בתי מגורים: את הבית ברחוב בלפור 20 שכבר ראינו, בית נוסף, גדול יותר, בצד השני של רחוב בלפור (מספר 21) פינת רחוב ז'בוטינסקי 10, ובית שלישי מצדה האחר של הווילה, כיום ברחוב מרכוס 2 פינת רחוב הנשיא 11. הבתים ברחוב בלפור 21 וברחוב מרכוס 2 תוכננו גם הם על ידי האדריכל היהודי הרמט, וגם עם שוכרי הדירות נמנו יהודים, ביניהם בני זוג מגרמניה, עורך הדין אלפרד וולף ורעייתו הילדה, אשר השכירה שלושה מחמשת חדרי הדירה והציעה לאורחיה גם ארוחת צהריים. בעקבות שלושת הבתים של סלאמה זכתה עד מהרה הכיכר, הנושאת היום את שמו של אורד וינגייט, לשם "כיכר סלאמה".

القنصلية الفرنسية. كانت الفيلا هي البيت الأكثر فخامة في حي الطالبية وأحد البيوت الأفخم في البلاد. وربّت العائلة في الحديقة الأرانب والدجاج والطواويس والغزلان.

لم يكتف سلامة بإقامة الفيلا وأقام حولها ثلاثة بيوت سكنية: البيت في شارع بلفور ٢٠ وكنا شاهدناه، وبيت آخر أكبر من الجهة الثانية لشارع بلفور (رقم ٢١) زاوية شارع جبوتينسكي 10، وبيت ثالث من الجهة الأخرى للفيلا، حاليا في شارع ماركوس ٢ زاوية شارع هنسي 11 . البيتان في شارع بلفور ٢١ وماركوس ٢ تمّ تخطيطهما بأيدي المهندي اليهودي هرمات وكان بين المستأجرين سكان يهود بينهما زوجان من ألمانيا، المحامي ألفرد وولف وزوجته هيلدة التي أجّرت ثلاثا من غرف البيت الخمسة ووفرت للساكنين أيضا وجبات غداء. بعد إقامة بيوت سلامة الثلاثة سميت الساحة، المسماة حاليا باسم أورد فينجيت، باسم «ساحة سلامة».

משפחת סלאמה עזבה את טלביה בפברואר או מרץ 1948 ועברה למצרים, ככל הנראה בעקבות ניסיון ה"הגנה" להבריח את תושבי השכונה, עליו נשמע בהמשך. הבית הושכר לקונסול הבלגי ומשמש עד היום מקום מגוריו של קונסול בלגיה. בשנות החמישים חזרה משפחת סלאמה לביירות, ובהמשך התפזרו ילדיו של קונסטנטין סלאמה ברחבי אירופה וארצות הברית. נכדו הבכור, הנקרא גם הוא קונסטנטין, נולד ב-1956 בביירות, למד באנגליה ובארצות הברית, התיישב בשוויץ כמנהל חברות מצליח ולאחרונה עבר לאבו דאבי. בשיחה עם כתב עיתון "הארץ", לקראת כתבה שפורסמה ב-8 בינואר 2003, סיפר שסבו לא הרבה לדבר על הווילה, אולי כדי לחסום זיכרונות כואבים, אך כאשר עשה זאת דיבר עליה כאל מקום בו הרגיש בבית ובו השתקפו אישיותו וערכיו.

رحلت عائلة سلامة عن الطالبية في شباط ١٩٤٨ وانتقلت إلى مصر، كما يبدو في أعقاب محاولة الهاجانة اضطرار سكان الحي إلى الهرب، الذي سنطلع عليه لاحقا. تم تأجير البيت لقنصل بلجيكا وهو لا يزال إلى اليوم يُستعمل مقرا له. عادت عائلة سلامة في الخمسينيات إلى بيروت بعدها انتشر أبناء قنسطنطين سلامة في أوروبا وأمريكا. حفيده البكر الذي سمي هو أيضا قنسطنطين وُلد في بيروت العام ١٩٥٦ ودرس في إنجلترا والولايات المتحدة وعاش في سويسرا كمدير ناجح للشركات وانتقل مؤخرا إلى أبو ظبي. في حديث مع مراسل صحيفة «هآرتس»، وتمهيدا لتقرير نشر في ٨ كانون الثاني ٢٠٠٣ قال أن جده لم يُكثر من الحديث عن الفيلا ربما ليوفر على نفسه ذكريات مؤلمة، إلا إنه عندما فعل فقد تحدث عنها كمكان أحسّ فيه أنه في البيت حيث تجسدت شخصيته وقِيَمه.

בשנות השמונים, בערוב ימיו, ניהל קנסטנטין סלאמה מאבק משפטי על החזרת רכוש משפחתו.

בשנות השמונים, בערוב ימיו, ניהל קנסטנטין סלאמה מאבק משפטי על החזרת רכוש משפחתו. בסופו של דבר הציעה ממשלת ישראל להחזיר לו את ביתו ולרכוש אותו ממנו בחזרה תמורת 700,000 דולר וויתור על שאר רכושו הרב בארץ. בעוד ממשלת ישראל טוענת שהעסקה בוצעה, משפחת סלאמה מכחישה זאת. קנסטנטין סלאמה מת ב-1990 בביירות והוא בן 103.

في سنوات الثمانينيات، في الشوط الأخير من حياته، خاض قنسطنطين سلامة نضالا قضائيا لاستعادة أملاك عائلته. في نهاية الأمر اقترحت الحكومة الإسرائيلية عليه أن تُعيد إليه بيته وأن تشتريه منه بقيمة ٧٠٠ ألف دولار على أن يتنازل عن سائر أملاكه الكثيرة في البلاد. وفي حين أن الحكومة تدعي أن الصفقة نُفذت تنكر عائلة سلامة ذلك. وقد توفي قنسطنطين سلامة في بيروت في العام ١٩٩٠ وهو في الـ ١٠٣ من عمره.

השימוש בנכסי ה"נפקדים"

כאשר חוצים את כיכר סלאמה לעברה השני מגיעים לבית היחיד מסביב לכיכר שלא נבנה על ידי סלאמה – ברחוב מרכוס 1 12 . בית חד־קומתי זה עם קומת מסד נבנה ב–1926 על ידי איש העסקים אנטוניו כתאנה, פלסטיני אשר השתייך לעדה הרומית-קתולית. כמו שכניה שמעבר לכיכר, גם משפחת כתאנה עזבה את ביתה ב–1948 ועברה לביירות. הבית הועבר לאפוטרופוס לנכסי נפקדים, משם עבר מיד ליד עד שהועבר בשנות השבעים לאוניברסיטה העברית. ב–1987 הוא נמכר לאיש העסקים הקנדי צ'רלס ברונפמן וב–2000 בערך ל"קרן קרב", התומכת במפעלים חברתיים-ציבוריים, ששיפצה את הבית באופן יסודי.

استعمال أملاك «الغائبين»

عندما نقطع ساحة سلامة إلى جهتها المقابلة نصل إلى البيت الوحيد حول الساحة الذي لم يُبن بأدي سلامة . شارع ماركوس ١ 12 . البيت من طابق واحد أُقيم في العام ١٩٢٦ بأيدي رجل الأعمال أنطونيو كتانة، فلسطيني ينتمي إلى طائفة الروم الكاثوليك. عائلة كتانة، كجيرانها في ساحة سلامة، رحلت عن بيتها في العام ١٩٤٨ وانتقلت إلى بيروت. انتقل البيت إلى الوصي على أملاك الغائبين ومنه من يد إلى يد إلى أن انتقلت ملكيته للجامعة العبرية في سنوات السبعينيات. ثم بيع في العام ١٩٨٧ لرجل الأعمال الكندي تشارلس برونفمن وفي العام ٢٠٠٠ لـ«صندوق كريب»، التي تدعم مشاريع اجتماعية . شعبية والتي رممت البيت ترميما جذريا.

في سنوات الثمانينيات، في الشوط الأخير من حياته، خاض قنسطنطين سلامة نضالا قضائيا لاستعادة أملاك عائلته.

ממשיכים במורד רחוב מרכוס, ואחרי בית כתאנה פונים שמאלה לרחוב חובבי ציון. הבית הראשון בצד ימין, רחוב מרכוס 3 13 , נבנה בסוף שנות העשרים על ידי הפלסטיני הקתולי דאוד בולס אלכרמי, פקיד בכיר במשרדי מס ההכנסה של ממשלת המנדט. הבית המקורי כמעט נעלם מאחורי תוספת הבנייה משנות השישים, ורק מצדו של רחוב חובבי ציון נותר מערך הכניסה המקורי.

הבית ממול, ברחוב חובבי ציון מספר 3 14 , נבנה בשנות השלושים על ידי הפלסטיני היווני-אורתודוקסי ודי סנונו, אשר היה הבעלים של הסניף הירושלמי של סוכנות הספנות Messageries Maritimes ושותף בבעלות על מלון פטנטילס בפינת הרחובות קרן היסוד ומאפו (היום מלון דן פנורמה). גם משפחת סנונו עזבה ב–1948 ועברה ללבנון. את מפתחות הבית נתנו לשמירה לראובן מס, מי שכונה ה"מוח'תאר" של יהודי טלביה. כעבור מספר חודשים מסר מס את המפתחות לפילוסוף מרטין בובר, אשר בעצמו נאלץ במאי 1948 לעזוב את ביתו באבו תור בשל

نواصل السير في منحدر شارع ماركوس وبعد بيت كتانة نتجه يسارا إلى شارع «حوففي تسيون». البيت الأول من جهة اليمين، شارع ماركوس ٣ 13 ، الذي بناه في نهاية سنوات العشرين الفلسطيني المنتمي للطائفة الكاثوليكية داود بولس الكرمي، موظف كبير في مكاتب ضريبة الدخل لحكومة الانتداب. البيت الأصلي يكاد يختفي خلف إضافة البناء عليه من الستينيات، فقط من جهة شارع «حوففي تسيون» بقي المدخل الأصلي على ما هو.

البيت بالمقابل، في شارع «حوففي تسيون» ٣ 14 ، بناه في الثلاثينيات فلسطيني من طائفة الروم الأرثوذكس هو وديع سنونو الذي كان صاحب الفرع المقدسي لوكالاة الملاحة البحرية Messageries Maritimes وشريك في ملكية فندق فتنتيلس في زاوية شارعي كيرن هيسود ومافو (اليوم دان بانوراما). كذلك عائلة سنونو رحلت إلى لبنان في العام ١٩٤٨. وقد أعطت مفتاح بيتها وديعة لرؤوبين هس «مختار» يهود الطالبية. بعد أشهر على ذلك سلم هس المفتاح للفيلسوف مارتن بوبر الذي اضطر هو نفسه في أيار ١٩٤٨ إلى

בובר שמר את רהיטי משפחת סנונו בשני חדרים נעולים, וסירב תחילה לרכוש את הבית מהאפוטרופוס לנכסי נפקדים.

הקרבה לחזית הירדנית. בובר שמר את רהיטי משפחת סנונו בשני חדרים נעולים, וסירב תחילה לרכוש את הבית מהאפוטרופוס לנכסי נפקדים. אומרים שהוא נכנע לבסוף משום שאמרו לו שאחרת קבלן יקנה את הבית ויוסיף לו קומות. אחרי מותו של בובר נמכר הבית, ולאחרונה שופץ בצורה כה יסודית, שכמעט ולא ניתן עוד להבין כיצד נראה במקור.

ترك بيته في أبو الطور بسبب من قربه من الجبهة الأردنية. حفظ بوبر أثاث عائلة سنونو في غرفتين مغلقتين ورفض بداية أن يقتني البيت من الوصي على أملاك الغائبين. وقيل أنه خضع في النهاية لأنهم أعلموه أن هناك مقاولا سيشتري البيت ويضيف إليه طوابق جديدة. بعد موت بوبر بيع البيت وقد مرّ ترميمات جذرية بحيث لم يعد ممكنا معرفة كيف كان في الأصل.

15 הבית מול בית סנונו, ברחוב חובבי ציון 4, נבנה בשנות השלושים על ידי משפחת אלג'מל, עליה עוד נשמע יותר בהמשך, לשם השכרה. מרלן לוין, עיתונאי של ה-Palestine Post, ורעייתו בתיה התגוררו בבית מספטמבר 1947 עד מאי 1948 ונהגו להתארח אצל משפחת סנונו השכנה.

15 البيت مقابل بيت سنونو في شارع «حوففي تسيون» ٤، أقيم في الثلاثينيات بأيدي عائلة الجمل، التي سنعرف عنها المزيد لاحقا، للإيجار. مارلين لفين، صحفي ألـ Palestine Post–، وزوجته باتيا عاشا في البيت من أيلول ١٩٤٧ وحتى أيار ١٩٤٨ واعتاد أن يحل ضيفا على عائلة سنونو الجارة.

حفظ بوبر أثاث عائلة سنونو في غرفتين مغلقتين ورفض بداية أن يقتني البيت من الوصي على أملاك الغائبين.

16 בהמשך חולפים ליד בתי משפחת מע'נם בחובבי ציון 5 ו-7. בראשון גר אבראהים כעאבנה, המתרגם 17 הראשי לערבית של ממשלת המנדט ומוח'תאר תושבי טלביה הערבים, ובשני בני הזוג מע'נם: אליאס מע'נם, מזכיר הקונגרס הפלסטיני הלאומי השביעי ב-1928, ומתיל מע'נם, פמיניסטית ופעילה פוליטית נגד המנדט הבריטי ונגד התנועה הציונית, אשר חיברה את הספר The Arab Women and the Palestine Problem.

18 ממול, בחובבי ציון 8, נמצא בית שנבנה על ידי משפחה ערבית לשם השכרה ובו התגוררה משפחתו של ג'וזף ח'ורי, סמנכ"ל סניף ירושלים של Banco di Roma. כיום, ב-2011, גר בבית שר המשפטים יעקב נאמן ובפתחו מוצב שומר. שני הבתים בחובבי ציון 9 ו-11 נבנו על ידי משפחת ג'ער. 19 20

16 مع مواصلة السير نمرّ بجانب بيت عائلة مُغنم في حوففي تسيون ٥ و ـ ٧. في الأول عاش إبراهيم 17 كعابنة المترجم الرئيسي للعربية لدى حكومة الانتداب البريطاني ومختار سكان الطالبية العرب. وفي الثاني الزوجان مُغنم: الياس مغنم سكرتير المؤتمر الفلسطيني الوطني السابع في العام ١٩٢٨، ومَتيل مُغنم، فمنستية وناشطة سياسية ضد النتداب البريطاني وضد الحركة الصهيونية التي وضعت كتاب: The Arab Women and the Palestine Problem.

18 قبالة هذا البيت وفي شارع حوففي تسيون ٨، نجد بيتا أقامته عائلة عربية لغرض الايجار عاش فيه جوزيف خوري، نائب المدير العام لـ: Banco di Roma. يسكن في البيت حاليا ـ ٢٠١١ ـ وزير القضاء يوفال نئمان ويقف على بابه حارس. البيتان في حوففي تسيون ٩ و ـ ١١ أقيما بأيدي عائلة جعر. 19 20

מרחוב חובבי ציון פונים ימינה לרחוב אלקלעי. 21 בית מספר 8, בפינת רחוב ד'ישראלי, הוא אחת הווילות היפות ביותר בטלביה, עם אבנים לבנות ואדומות לסירוגין, אריחי קרמיקה צבעוניים ומעקה גג מעוטר. הבית נבנה ב-1926 על ידי אליאס תומאס ג'לאט, אשר נולד ב-1890 בירושלים למשפחה פלסטינית רומית-קתולית. ג'לאט היה יזם, מתווך קרקעות ובעל מחצבות וחווה חקלאית, וכיהן בשנות השלושים כקונסול כבוד של הונגריה וכנשיא מועדון Rotary. בתפקידיו השונים קיים גם קשרים עם יהודים, ויחד עם רעייתו קתרין נהג לבקר בקפה "רחביה". לארבעת הילדים אנטואן, גלוריה, ויוויאן ונורמה היתה אומנת גרמנייה והם למדו בבתי ספר צרפתיים.

نتجه من شارع حوففي تسيون يمينا إلى شارع القلعي. بيت رقم ٨، زاوية شارع ديزرائيلي، هو إحدى 21 أجمل الفيلات في حي الطالبية، بحجارة بيضاء وحمراء بالتتالي وقرميد من السيراميك الملون ودرابزين منقوش على السطح. أقام البيت في العام ١٩٢٦ الياس توماس جلاط، من مواليد ١٨٩٠ لعائلة فلسطينية تنتمي لطائفة الروم الكاثوليك. كان جلاط رجل أعمال ومبادر ووسيط عقارات وصاحب كسارة ومزرعة. شغل في الثلاثينيات منصب قنصل فخري لهنجاريا وكرئيس نادي Rotary. وأقام في إطار وظائفه المتعددة العلاقات مع اليهود، واعتاد مع زوجته كاترين زيارة مقهى «رحابيا». كانت لاولاده الأربعة، أنطوان وجلوريا وفيفيان ونورما مربية ألمانية ودرسوا في مدارس فرنسية.

"מכונית ובה רמקול של ה"הגנה" עברה ברחובות השכונה והתרתה בתושבים הערבים לעזוב מייד את השכונה."

גם משפחת ג'לאט עברה בפברואר-מרץ 1948 ללבנון. האב נפטר כבר ב-1949, הילדים עברו בהמשך לבריטניה וארצות הברית. בבית המשפחה שוכנו ב-6 ביוני 1948 ילדי מוסד עליית הנוער "משק מוצא", אחרי שביתם במושבה מוצא הופגז. מאז שנות השבעים הושכר הבית לארגונים שונים, ולאחרונה הושלם שיפוץ יסודי. באלכסון ממול, ברחוב ד'ישראלי 9, נמצאה ביתו של הרופא הכללי הפלסטיני-פרוטסטנטי ד"ר תופיק באז חדאד. 22

عائلة جلاط انتقلت هي أيضا في شباط - آذار ١٩٤٨ إلى لبنان. توفي الوالد في العام ١٩٤٩ وانتقل الأبناء لاحقا إلى بريطانيا والولايات المتحدة. تم في ٦ حزيران ١٩٤٨ توطين أولاد هجرة الشبيبة «ميشك موتسا» في البيت المذكور، بعد أن تم قصف بيتهم في مستوطنة موتسا. وقد تم تأجير البيت منذ سنوات السبعينيات لمنظمات مختلفة وأنجزت فيه مؤخرا ترميمات جذرية. بشكل عرضي مقابله في شارع ديزرائيلي ٩ سنجد بيت الطبيب الفلسطيني العمومي المنتمي لطائفة البروتستانت د. توفيق باز حداد. 22

הברחת תושבי טלביה וכיבוש השכונה

סמוך לכאן אירעו האירועים שהניעו את תושבי טלביה הערבים לעזוב את בתיהם. בשבועות הראשונים של הקרבות, שהחלו עם אימוץ תוכנית החלוקה על ידי עצרת האו"ם ב-29 בנובמבר 1947, נותרה טלביה שקטה יחסית. אך בבוקר 11 בפברואר 1948 ירו ערבים בקרבת בית ג'לאט על שני יהודים, ככל הנראה חברי ה"הגנה", שהספיקו זה עתה להסתיר את נשקם מחשש ששוטרים בריטים עוקבים אחריהם. אחד נפצע קשה, אחד קל. מה שקרה אחר כך מתואר בכתבה שהופיעה למחרת ב"הארץ":

> מכונית ובה רמקול של ה"הגנה" עברה ברחובות השכונה והתרתה בתושבים הערבים לעזוב מייד את השכונה. ערבים רבים, ביחוד בטלביה עילית, על גבול רחביה, החלו אורזים ועוקרים מן המקום. אחרים שלחו את הנשים והילדים.

בעוד איום זה הבריח חלק מהמשפחות סופית, דרשו תושבים אחרים מהבריטים לדאוג לביטחונם. בתגובה הקימו הבריטים איזור ביטחון, עם שער כניסה ראשי בפינת הרחובות אלקלעי וז'בוטינסקי (כמאה מטר מכאן), ומשמר מעורב של שני אנגלים, שני יהודים ושני ערבים. לתושבים וקרוביהם הוצאו דרכונים שזיכו אותם באפשרות להיכנס לאיזור הביטחון, ורוב התושבים חזרו.

עם עזיבת הבריטים, ב-14 במאי 1948, לא נותר מי שיגן על התושבים, ואלה נמלטו רובם ככולם. הכוחות הישראליים השתלטו על טלביה ללא קרב. אנשי לח"י השתלטו על אחדים מהבתים ברחוב אלקלעי.

נחצה את הכביש ונמשיך ברחוב אלקלעי. לוח זיכרון שהוצב לפני שנים אחדות בכניסה לבית ברחוב אלקלעי 9 שבצד שמאל של הרחוב מציין

طرد سكان الطالبية واحتلال الحي

قرب هذا الموقع وقعت الأحداث التي دفعت سكان الطالبية العرب إلى ترك بيوتهم. في الأسابيع الأولى للمعارك التي بدأت مع تبني قرار التقسيم في الجمعية العمومية للأمم المتحدة في ٢٩ نوفمبر ١٩٤٧، بقي حي الطالبية هادئا نسبيا. لكن صباح ١١ شباط ١٩٤٨ أطلق عرب النار قرب بيت جلاط على اثنين من اليهود، كما يبدو من عناصر «الهجاناة»، الذين أفلحوا للتو في إخفاء سلاحيهما خشية أن يكون شرطيون بريطانيون يتعقبانهما. أصيب أحدهم إصابة خفيفة بينما أصيب الثاني إصابة بالغة. وما حصل بعد ذلك يصفه تقرير نُشر في اليوم الثاني في صحيفة «هآرتس»:

> سيارة وفيها مكبر صوت لـ«هاجاناة» سارت في شوارع الحي وأخطرت السكان العرب أن يتركوا الحي. كثير من العرب خاصة من الطالبية الفوقا، على حدود رحابيا بدأوا يحزمون أمتعتهم ويرحلون. آخرون أرسلوا نساءهم وأطفالهم.

«سيارة وفيها مكبر صوت لـ«هاجاناة» سارت في شوارع الحي وأخطرت السكان العرب أن يتركوا الحي.»

في حين أن هذا التهديد رحّل قسما من العائلات نهائيا، طلب الباقون من السلطات البريطانية أن تضمن سلامتهم. بناء على طلبهم هذا أقام البريطانيون منطقة أمنية مع بوابة رئيسية في زاوية شارعي القلعي وجابوتينسكي (على بعد مئة متر من هنا)، وحراسة مدمجة من بريطانيين ويهوديين وعربيين. أُصدر للسكان في المنطقة ولأقربائهم جوازات خاصة مكنتهم من دخول المنطقة الآمنة، وعاد معظم السكان.

مع رحيل البريطانيين في ١٤ أيار ١٩٤٨، لم يبق مَن يحمي السكان الذين هربوا جميعا. استولت القوات الإسرائيلية على حي الطالبية بدون معركة. استولى مقاتلو «ليحي» على عدد من البيوت في شارع القلعي.

שבבניין זה שכנה המפקדה הראשית של לח"י.
23 דייריו המקוריים של הבית שנבנה ב־1934 היו
אנס אלג'מל, איש עסקים פלסטיני פרוטסטנטי שפעל בתחום הביטוח והתיירות, רעייתו טביתה, בת משפחת אצולה רוסית, וילדיהם אלכסנדר ואלכסנדרה. משפחת אלג'מל המורחבת נמנתה עם המשפחות הבולטות בטלביה, ולא הרחק מביתו של אנס אלג'מל בנו את בתיהם גם אביו בנג'מין אלג'מל ואחיו שכרי, אמין ושבלי אלג'מל. את בית הדירות להשכרה בבעלות המשפחה ברחוב חובבי ציון 4 כבר ראינו. בית אנס אלג'מל היה הבית שאותו, כפי שהזכרנו, הציעו בשנות החמישים לדוד בן גוריון כמעון ראש הממשלה, אך הוא סירב כי חשב שלא נכון לראש ממשלת ישראל לגור בבית שהוא רכוש נפקדים. בהמשך פעלו בבית מועדון לתיירות ומועדון העולה, וכרגע, ב־2011, הוא עובר שיפוץ נרחב, כולל הוספת קומות.

نقطع الشارع ونواصل السير في شارع القلعي. لوح تذكاري ثُبّت قبل بضع سنوات في مدخل البيت في شارع القلعي ٩ من جهة اليسار من الشارع يشير إلى أن البيت استُعمل مقر القيادة
23 الرئيسية لمنظمة «ليحي». سكان البيت الأصليون
الذي أُقيم العام ١٩٣٤ كان أنس الجمل، رجل أعمال فلسطيني ينتمي لطائفة البروتستانت نشط في مجال التأمين والسياحة وزوجته طبيتا ابنة لعائلة نبيلة روسية وولداهما إلكسندر وإلكسندرا. كانت عائلة الجمل الموسعة واحدة من العائلات البارزة في الطالبية. قريبا من بيت أنيس الجمل أقام والده بنيامين الجمل وأشقاؤه شكري وأمين وشبلي الجمل بيوتهم. وكنا شاهدنا من قبل بيت الشقق للإيجار التابع للعائلة في شارع حوففي تسيون ٤. بين أنيس الجمل هو البيت الذي ذكرناه كبيت اقترحوه في سنوات الخمسينيات على

וארטאן מטוסיאן ניהל מאבק משפטי על בעלותו על הבית, קיבל אותו ב־1951 בחזרה וחזר לגור בו.

לוח הזיכרון בפתח הבית מזכיר גם ש"במקום הזה נפלו חמישה מטובי לוחמי הלח"י בעת מילוי תפקידם". מאחורי ניסוח מעומעם זה מסתתר
24 סיפורו של הבית ממול, ברחוב אלקלעי 10, פינת
רחוב אוליפנט. בית זה נבנה ב־1936–1934 על ידי המורה לשפות ומנהל החשבונות הארמני וארטאן מטוסיאן. המשפחה גורשה מביתה על ידי אנשי הלח"י, ואלה הפכו את המקום למחסן לחומרי נפץ ותחמושת. בפיצוץ חומר נפץ ביולי 1948 נהרגו חמשת אנשי הלח"י הנזכרים, ולבית נגרם נזק רב. וארטאן מטוסיאן ניהל מאבק משפטי על בעלותו על הבית, קיבל אותו ב־1951 בחזרה וחזר לגור בו. קומת המסד הושכרה לאוניברסיטה העברית, ושנים רבות התגורר בה חוקר הנצרות דוד פלוסר. ב־1994 נמכר הבית, ובהמשך נוספו לו שתי קומות.

דרך רחוב ד'ישראלי חוזרים לרחוב מרכוס ופונים בו שמאלה. בעמוד הימני של שער הכניסה השמאלי לחצר הבית ברחוב מרכוס 11, שנבנה ב־1927
25 ובשנות התשעים נוספו לו ארבע קומות, חרוט על
אבן "ראובן מס". "בית ראובן מס" כתוב גם, יחד עם

دافيد بن غوريون كمقر لرئيس الحكومة لكنه رفض لأنه اعتقد أنه من غير اللائق لرئيس حكومة إسرائيل أن يعيش في عقار للغائبين. في وقت لاحق استعمل البيت ناديا سياحيا وناد للقادمين، وحاليا - ٢٠١١ - تُجرى فيه ترميمات تشمل زيادة عدد طبقاته.

لوحة التذكار في مدخل البيت تشير أيضا إلى «في هذا المكان سقط خمسة من أفضل مقاتلي ليحي خلال تأديتهم واجبهم». وراء هذه الصيغة الضبابية
24 تختفي قصة البيت المقابل، في شارع القلعي ١٠،
زاوية شارع أوليفانت. أُقيم البيت في العام ١٩٣٤–١٩٣٦ بأيدي معلم اللغات ومدير الحسابات الأرمني وارطان متوسيان. طرد مقاتلو «ليحي» العائلة من بيتها وحولوا المكان إلى مخزن للمواد المتفجرة والذخيرة. وفي انفجار للمواد المخزنة هناك في تموز ١٩٤٨ قُتل خمسة من عناصر «ليحي» ولحقت بالمبنى أضرار فادحة. خاض وارطان متوسيان نضالا قضائيا لاستعادة البيت واستعاده في العام ١٩٥١ وعاد للعيش فيه. وقد تم تأجير الطابق الأساس فيه للجامعة العبرية وسكنه لسنوات طويلة باحث

خاض وارطان متوسيان نضالا قضائيا لاستعادة البيت واستعاده في العام ١٩٥١ وعاد للعيش فيه.

שם הרחוב ומספר הבית, על פנס בחזית המבנה. במקור היה זה אחד הבתים של משפחת אלג'מל, בו התגוררו לזמן מה בני הזוג לולו אלג'מל, אחותו של אנס אלג'מל, וד"ר יוסף חג'אר, מנתח בבית החולים הממשלתי בבית צפאפא. ראובן מס, מוציא לאור מברלין אשר עזב את גרמניה זמן קצר אחרי עליית הנאצים לשלטון, שכר ב-1933 דירה בבית אלג'מל. בזיכרונותיו הוא מספר:

> בירושלים חיפשתי דירה גדולה, שתספיק להכניס בה את ספרייתי. בסקטור היהודי היו הדירות קטנות, ולא נחה דעתי עד שהגעתי לשכונה הערבית אז, טלביה, ושכרתי שם דירה גדולה, בה אני יושב עד היום למעלה מארבעים שנה. שנתיים היינו המשפחה היהודית היחידה בשכונה זו. [...] במשך השנים כבר השתכנו בטלביה כמה משפחות יהודיות. טלביה היתה אז שכונה מעורבת. היה לנו ועד שכונתי עברי וכן ועד ערבי. הייתי יו"ר הועד העברי וקאאבני, המתרגם הערבי של הנציב העליון הבריטי, היה יו"ר הועד הערבי. עמדנו בקשרי ידידות עם הערבים, שרובם ככולם היו בעלי הבתים. היינו נפגשים לעתים מזומנות לדון בענייני השכונה.

الدين المسيحي دافيد بلوسر. تم بيع البيت في العام ١٩٩٤ وأضيفت إليه طبقتان.

نعود عبر شارع ديزرائيلي إلى شارع ماركوس ونتجه يسارا. في العمود اليميني للمدخل الشمالي لباحة البيت في شارع ماركوس ١١، الذي أُقيم في العام ١٩٢٧ 25
وأضيفت إليه في التسعينيات أربع طبقات، حفر على حجر «رؤوبين ماس». «بيت رؤوبين ماس» - كتب هناك أيضا، مع أسم الشارع ورقم البيت على مصباح في واجهة المبنى. في الأصل كان هذا البيت أحد بيوت عائلة الجمل وعاشت فيه لبعض الوقت لولو الجمل، شقيقة أنيس الجمل وزوجها د. يوسف حجار جراح في المستشفى الحكومي في بيت صفافا. رؤوبين ماس هو ناشر من برلين ترك ألمانيا بعيد استيلاء النازيين على السلطة واستأجر في العام ١٩٣٣ شقة في بيت الجمل. وقد كتب في مذكراته:

> في القدس بحث عن منزل كبير يتسع لمكتبتي. في الوسط اليهودي كانت المنازل صغيرة ولم أقنع إلا عندما وصلت الحي العربي في حينه، الطالبية، واستأجرت هناك منزلا كبيرا لا أزال أعيش فيه إلى اليوم أكثر من

מס, אשר שכל בינואר 1948 את בנו דני, מפקד הל"ה, גר בערך מול הבית בו הוכרע ב־14 במאי 1948 גורלה של שכונת טלביה. בית זה, ברחוב
26 מרכוס 18, כונה "וילה הארון א־רשיד" על שם הח'ליפה הידוע מבית עבאס אשר שלט באימפריה המוסלמית בשנים 809–786 לספירה הנוצרית, וגם הוא נמנה עם הווילות המפוארות של טלביה. הבית נבנה ב־1926 על ידי איש העסקים הפלסטיני הרומי־קתולי חנא אברהים בשאראת, וכעבור מספר שנים בנה אחיו, ואסף פאשה בשאראת,
27 את הבית השכן, מפואר גם הוא, ברחוב מרכוס 16. חנא בשאראת גר עם רעייתו מטילדה ועם הילדים מוריס, ויקטור, אמיל, ג'ורג', אלפרד וז'וזפין־אמה בקומת הקרקע, בעוד הקומה השנייה הושכרה. חמשת הבנים למדו בקולג' טרה סנטה.

أربعين عاما. كنا لمدة سنتين العائلة اليهودية الوحيدة في هذا الحي. [...] ومع السنوات سكنت في الطالبية بعض العائلات اليهودية. كانت الطالبية في حينه حيا مختلطا. كان لدينا لجنة حي يهودية وأخرى عربية. كنت رئيس اللجنة العبرية والقباني، المترجم العربي للمندوب السامي البريطاني، كان رئيس اللجنة العربية. كنا على علاقات ودّ مع العرب الذين كانوا في غالبيتهم ملاكين للبيوت. كنا نلتقي أحيانا للبحث في شؤون الحي.

ماس الذي ثكل في كانون الثاني ١٩٤٨ ابنه داني، قائد «الل"ه»، سكن مقابل البيت الذي تقرر فيه يوم ١٤ أيار ١٩٤٨ مصير حي الطالبية. هذا
26 البيت في شارع ماركوس ١٨، سمي «فيلا هارون الرشيد» على اسم الخليفة العباسي الذي حكم الإمبراطورية الإسلامية بين ٧٨٦–٨٠٩ للميلاد، واعتُبر من المنازل الفخمة في الطالبية. أقام البيت

"מאוחר יותר הבנתי שזה היה חלק מרציונליזציה של תפיסת הרכוש שלנו – יותר קל לבלוע, מבחינה מוסרית, את ההפקעה של השקעה ספסרית עסקית של איזה בעל בית עשיר נעדר מאשר להרהר על כך שלקחו בית של משפחה."

ג'ורג' בשאראת מת בגיל צעיר מדלקת ריאות. ב־1938 נקלעה המשפחה לקשיים כספיים ועברה לבית צנוע יותר בדרך בית לחם בשכונת בקעה. וילה הארון א־רשיד הושכרה למפקדת חיל האוויר הבריטי. ב־1948, ההשתלטות על הבניין, הנמצא על גבעה המשקיפה על קטמון ועל המושבה הגרמנית, היתה חשובה מאוד עבור ה"הגנה". וכך כותב ראובן מס:

> בערב ה־13 במאי 1948 הזמנו את הקצינים הבריטים למסיבת פרידה בטלביה באחת הדירות של אשה יפת תואר. כטוב לב הקצינים בשמפניה, ובמטעמים גילו לנו, שהם עומדים לעזוב את הארץ למחרת היום, והבטיחו כי כאשר יפנו את ביתם ימסרו את המפתחות לאנשי ה'הגנה' שלנו. הם עמדו בדיבורם, וכאשר התחילו לעזוב את הבית דרך הכניסה הראשית, קיבל פקיד אחת הקונסוליות (שעמד בקשרי ידידות עם הקצינים ועם אנשי ה'הגנה' גם יחד) את המפתחות מהכניסה האחורית. חמישה־עשר אנשי ה'הגנה' זחלו על בטנם על הגבעה הגובלת עם הבית (כדי שהעיראקים לא יבחינו בהם), ופלשו לבית מהכניסה האחורית. צעיר בן 14 טיפס על הגג והניף את הדגל שלנו. כאשר ראו

رجل الأعمال من طائفة الروم الكاثوليك حنا إبراهيم بشارات، وبعد مرور بضع سنوات أقام شقيقه واصف باشا بشارات البيت المجاور، وهو كذلك بيت فخم،
27 في شارع ماركوس ١٦. عاش حنا بشارات هناك مع زوجته متيلدا وأبنائه، موريس وفيكتور وإميل وجورج وألفرد وجوزفين . والدتها في الطابق الأرضي فيما أجر الطبقة الثانية. تعلم الأولاد الخمسة في كوليج تيراسنطا. توفي جورج بشارات في سن مبكرة من التهاب رئوي. عانت العائلة في العام ١٩٣٨ من مصاعب مالية وانتقلت إلى بيت متواضع في حي البقعة. وتم تأجير «فيلا هارون الرشيد» لقيادة سلاح الجو البريطاني. في العام ١٩٤٨، بدت السيطرة على البناية المطلة على القطمون وحي الألمانية حيوية بالنسبة لل«الهاجاناة». هكذا كتب رؤوبين ماس:

> في الـ ١٣ من أيار ١٩٤٨ دعونا الضباط البريطانيين إلى حفلة وداع في الطالبية في بيت إحدى النساء الفاتنات. ومع كرم الضباط وبعون من الشامبانيا وما لذّ من المأكولات كشف لنا الضباط أنهم سيتركون البلاد في اليوم التالي، ووعدوا أنهم عندما يُخلون البيت سيسلمون مفاتيحه لرجالنا في الـ«هاجاناة». وقد وفوا بوعدهم، وعندما بدأوا بإخلاء البيت عبر المدخل الرئيسي، تسلم

העיראקים את דגלנו הבינו שהפסידו את המערכה וברחו על נפשם. כך כבשנו את טלביה.

בהמשך שימש הבית דירת שרד לשרים גולדה מאיר, מרדכי נמיר וקדיש לוז, ונראה שזה היה אחד מהם שיזם את מחיקת השם "וילה הארון א־רשיד" מהאריחים בחזית הקדמית כדי להשכיח את עבר הבית. בונה הבית, חנא אבראהים בשאראת, עבר ב־1948 לקהיר ושלח את בניו לבתי ספר בארצות הברית, שם המשיכו לגור. הנכד ג'ורג' בשאראת, פרופסור למשפטים בסן פרנציסקו, ביקר ב־1977 לראשונה בירושלים וחיפש את בית המשפחה. הוא תיאר את החוויה במאמר ב־San Francisco Chronicle מ־18 במאי 2003:

موظف أحد القنصليات (الذي كان على علاقات صداقة مع الضباط ومع رجال الهجانة على السواء) المفاتيح في المدخل الخلفي. زحف خمسة عشر من عناصر الهاجانة على التلة المجاورة للبيت (حتى لا يراهم العراقيون) واقتحموا البيت من مدخله الخلفي. فتى في الـ ١٤ من العمر تسلق السطح ورفع علمنا. عندما رأى العراقيون علمنا أدركوا أنهم خسروا المعركة ففروا. هكذا احتللنا الطالبية.

في وقت لاحق استُعمل البيت كمنزل فخم للوزراء غولدة مئير ومردخاي نمير وكديش لوز ويبدو أن أحدهم بادر إلى محو أسم «فيلا هارون الرشيد» من البلاط في واجهة البيت الأمامية لغرض طمس تاريخ البيت. انتقل باني البيت، حنا إبراهيم بشارات، في العام ١٩٤٨ إلى القاهرة وأرسل أبناءه إلى كلية

في وقت لاحق، فهمت أن الأمر جزء من عقلنة سلوكنا لوضع اليد على الأملاك، فمن الأسهل، من الناحية الأخلاقية، أن نتقبل مصادرة عقار تجاري تابع لشخص ثريّ غائب، على أن نفكر أننا استولينا على منزل عائلة.

כאשר הלכתי לירושלים ב־1977 היה לי רק צילום של הבית ותיאור כללי של מקומו מסבתי. היה קיץ, חם ומלא אבק, וצעדתי הלוך וחזור דרך השכונה, בדקתי כל בית ומספר פעמים שאלתי לכיוונים. כל שמות הרחובות שונו לשמות של מנהיגים ציונים ודמויות מההיסטוריה היהודית [...] בעודי נח בצלה של קיר ראיתי בית שהיה דומה לזה של סבא. כאשר מיהרתי אל מעבר לרחוב יכולתי לזהות את השם באריחים: וילה הארון א־רשיד. אני מניח שהמוחקים של גולדה עבדו מהר מדי. מייד הציפו אותי רגשות – כעס, עצב, ובעיקר מתח, מעורב בפחד. עברתי דרך הגינה אל מדרגות החזית, שמתי את ידי על המעקה כפי שידעתי שסבי ואבי עשו זאת אין ספור פעמים. צלצלתי בפעמון. אחרי המתנה ארוכה פתחה אישה מבוגרת את הדלת. הסברתי את ביקורי ואמרתי שסבי בנה את הבית, הצגתי את הדרכון האמריקאי שלי ושאלתי האם אוכל להעיף מבט קצר על פנים הבית. מילותיה הראשונות ממש היו: 'המשפחה (הכוונה למשפחתי) מעולם לא חיה כאן'. מאוחר יותר הבנתי שזה היה חלק מרציונליזציה של תפיסת הרכוש שלנו – יותר קל לבלוע, מבחינה מוסרית, את ההפקעה של השקעה ספסרית עסקית של איזה בעל בית עשיר נעדר מאשר

في الولايات المتحدة حيث واصلوا العيش. حفيده جورج بشارات بروفيسور في الحقوق في سان فرانسيسكو، زار القدس لأول مرة العام ١٩٧٧ وبحث عن منزل أسرته. ووصف تجربته هذه بمقال في San Francisco Chronicle من ١٨ أيار ٢٠٠٣:

عندما ذهبت إلى القدس في ١٩٧٧ كان بحوزتي فقط صورة للبيت ووصف عام لموقع البيت من جدتي. كان صيف، حرّ وغبار كثير، سرت ذهابا وإيابا في الحي، فحصت كل بيت مرات عديدة وسألت أحيانا عن الجهات. كل أسماء الشوارع تم تبديلها [أسماء قيادات صهيونية ومن التاريخ اليهودي [...] وفيما أنا أرتاح في ظلّ سور رأيت بيتا يشبه البيت الذي كان لجدي. وعندا أسرعت إلى الجهة الثانية من الشارع استطعت أن أتبين الأسم على البلاطات: فيلا هارون الرشيد. أفترض أن الماحين من طرف جولدة مئير عملوا أسرع من اللازم. فورا تملكتني المشاعر - غضب وحزن وبالأساس توتر مشوب بالخوف. سرت عبر الحديقة إلى درجات المدخل، وضعت يدي على الدرابزين كما عرفت أن جدي ووالدي فعلوا ذلك مرات لا نهائية. رننت الجرس. بعد انتظار طويل فتحت امرأة مسنّة لي الباب. شرحت لها زيارتي وقلت لها أن جدي بنى البيت، أبرزت جواز سفري الأمريكي وسألت ما إذا

להרהר על כך שלקחו בית של משפחה. אז לא ידעתי מה לומר, כי מעולם לא התמודדתי עם טענה כזאת. כאשר התאוששתי התפתיתי לומר לה את האמת. אך פחדתי שהיא תסרב לתת לי להיכנס. ההשפלה שהייתי צריך לבקש כניסה לבית משפחתי מאישה זו מאני לא יודע איפה – מזרח אירופה, אולי – בערה בתוכי. כעבור זמן קצר הצטרף אלינו בעלה, השופט, עכשיו בדימוס, צבי ברנזון מבית המשפט העליון הישראלי, ממנסחי מגילת העצמאות הישראלית. הוא הרשה לי להיכנס לסלון, אך לא יותר ואמר שאין טעם לראות עוד משהו מהבית, כי מכל מקום הכול השתנה. [...] הבית היה קריר מבפנים, וכאשר עמדתי שם ניסיתי לדמיין את הד הקולות של אבי ואחיו וריחות הבישול של סבתי. עזבתי כעבור לא יותר מחמש דקות.

كنت أستطيع أن ألقي نظرة على البيت من داخله. كانت كلماتها الأولى تماما كما يلي: ‹العائلة (والقصد عائلتي) لم تعش هنا أبدا›. في وقت لاحق، فهمت أن الأمر جزء من عقلنة سلوكنا لوضع اليد على الأملاك، فمن الأسهل، من الناحية الأخلاقية، أن نتقبل مصادرة عقار تجاري تابع لشخص ثريّ غائب، على أن نفكر أننا استولينا على منزل عائلة. عندها لم أعرف ما أقوله لأنني لم أواجه أبدا ادعاء كهذا. وعندما استعدت راحتي، أُغريت أن أقول لها الحقيقة. لكن خفت ألا تسمح لي بالدخول. الإذلال الذي كان في طلب الدخول إلى بيت عائلتي من امرأة لا أعرف من أين أتت - من شرق أوروبا، ربما. استعر في داخلي. بعد برهة قصيرة انضم إلينا زوجها، القاضي، والآن المتقاعد، تسفي برنزون من المحكمة العليا الإسرائيلية من الذين صاغوا وثيقة الاستقلال الإسرائيلية. سمح لي بالدخول إلى الصالون، ولكن ليس أكثر من ذلك قائلا أنه لا فائدة من رؤية شيء آخر من البيت خاصة أن كل شيء تغيّر. [...]

בעל הבית של אז נתן להם לראות את הקומה הראשונה. גם הוא חזר שוב ושוב על המשפט: "אבל המשפחה מעולם לא חיה כאן".

23 שנים אחר כך, בשנת 2000, חזר ג'ורג' בשאראת לבקר בבית משפחתו עם רעייתו, בנו ובתו. בעל הבית של אז נתן להם לראות את הקומה הראשונה. גם הוא חזר שוב ושוב על המשפט: "אבל המשפחה מעולם לא חיה כאן".

كان البيت باردا من الداخل، وبينما وقفت هناك حاولت أن اتخيّل صدى أصوات والدي وأخوته وروائح الطهي الذي أشرفت عليه جدتي. تركت بعد ليس أكثر من خمس دقائق.

بعد ٢٣ سنة على ذلك، في العام ٢٠٠٠، عاد جورج بشارات لزيارة بيت أسرته مع زوجته وابنه وابنته. صاحب البيت في حينه سمح لهم رؤية الطابق الأول فقط. هو ايضا عاد مرات عديدة على القول «لكن، العائلة لم تعش هنا أبدا».

שרידים מלפני הקמת שכונת טלביה

יורדים ברחוב מרכוס אל מעבר תיאטרון ירושלים בכיוון דרום, חוצים את רחוב שופן ויורדים ברחוב יעקב שסקין (זהו שם חדש; בחלק מהמפות הרחוב עדיין מסומן כקטע מרחוב מרכוס). מצד שמאל קיר אבן עתיק שמאחוריו מסתתר אחד המבנים הראשונים שנבנו בטלביה ב־1887 – בית החולים הגרמני למצורעים, שמשמש היום את משרד הבריאות כמרכז הארצי למחלת הנסן (צרעת). 28 מצד ימין, מתחת לחניון מול תיאטרון ירושלים, חורשה קטנה עם מספר עצי זית, שנותנת מושג קלוש של מראה האיזור לפני בניית השכונה. מפת ירושלים של החוקר הגרמני קונרד שיק מ־1894–1895 מציינת מלבד בית החולים ומבנה לייצור משי רק בוסתנים בבעלות הכנסייה היוונית־אורתודוקסית. במפה זו מופיע גם, כנראה לראשונה, השם טלביה בצורה "אט־טאלביה".

איש אינו יודע מה מקור השם. יש הרואים אותו בשם הפרטי הערבי הנפוץ טאלב שמשמעותו המקורית "תלמיד", "סטודנט" ו"מבקש", או אפילו בשם הח'ליפה עלי אבן אבו טאלב שבני משפחתו, על פי מסורת אחת, התגוררו כאן באיזור. יש הקושרים קשר לתפילת "אלטאלביה" הנאמרת על ידי העולה לרגל למכה לפני הכעבה. אך כל אלה השערות.

آثار من الفترة قبل إقامة حي الطالبية

نهبط في شارع ماركوس عبر مسرح القدس باتجاه الجنوب، نعبر شارع شوبن وننزل في شارع يعقوب شسكين (إنه أسم جيد، في قسم من الخرائط لا يزال مقطعا من شارع ماركوس). من جهة اليسار سور قديم من الحجر يختبئ وراءه أحد المباني الأولى التي أقيمت في الطالبية في العام ١٨٨٧ . المستشفى 28 الألماني للمصابين بالجرب، الذي تستعمله حاليا وزارة الصحة كمركز قطري لمرض «هنسن» (الجرب). من جهة اليمين تحت الموقف المقابل للمسرح، حرش صغير مع عدد من أشجار الزيتون، التي تعطي فكرة ولو بسيطة عن مشهد المنطقة قبل إقامة الحي. خارطة القدس كما كانت لدى الباحث الألماني كونراد شيك من ١٨٩٥ . ١٩٩٤ تشير فقط إلى المستشفى وإلى مبنى لإنتاج الحرير وإلى كروم في ملكية الكنيسة اليونانية الأرثوذوكسية. يظهر في هذه الخارطة لأول مرة كما يبدو أسم الطالبية.

ما من أحد يعرف مصدر الأسم. هناك من يراه في الأسم العربي الدارج طالب أي تلميذ أو في اسم الخليفة على ابن أبي طالب الذي تحكي إحدى الروايات أن أفرادا من عائلته عاشوا في المنطقة. وهناك مَن يربط الأسم بصلاة «الطالبية» التي يتلوها الحاج إلى مكة قبل وصول الكعبة. ولكن كل هذا مجرّد تخمينات.

صاحب البيت في حينه سمح لهم رؤية الطابق الأول فقط. هو ايضا عاد مرات عديدة على القول «لكن، العائلة لم تعش هنا أبدا».

קטמון – שכונה תאומה של טלביה

רחוב שסקין מסתיים במפגשו עם רחוב גדליה אלון. אחרי שחוצים את רחוב גדליה אלון, מגיעים לרחוב כ"ט בנובמבר ואל שכונת קטמון.

יש הרבה מן המשותף בין שכונת טלביה לבין שכנתה שכונת קטמון. גם קטמון נבנתה על אדמות הכנסייה היוונית-אורתודוקסית שנמכרו, כאמור, החל מראשית המאה ה-20 לאנשים פרטיים. גם בקטמון בעלי הבתים היו בעיקר פלסטינים נוצרים בני המעמד הגבוה ובעלי השכלה גבוהה – מחנכים, מורים, אנשי עסקים, קבלנים, סוחרים, בעלי מקצועות חופשיים, פקידים במנהל הבריטי – מבית לחם, בית ג'אלה והעיר העתיקה בירושלים.

القطمون - حي توأم للطالبية

شارع شسكين ينتهي في لقائه مع شارع جداليا ألون. بعد عبور شارع جداليا ألون، نصل إلى شارع ٢٩ من نوفمبر وإلى حي القطمون.

هناك الكثير من المشترك بين حي الطالبية للحي المجاور القطمون. كذلك حي القطمون أقيم على أراض تابعة لكنيسة اليونانية الأرثوذكسية التي بيعت بدءا من مطلع القرن العشرين لأناس خاصين. أصحاب البيوت في قطمون أيضا كانوا بالأساس من فلسطينيين مسحيين من الطبقات العليا وذوي ثقافة عالية - مربون ومعلمون ورجال أعمال وتجار وأصحاب مهن حرة وموظفون في الإدارة البريطانية. من بيت لحم وبيت جالا والقدس

גם בקטמון בעלי הבתים היו בעיקר פלסטינים נוצרים בני המעמד הגבוה ובעלי השכלה גבוהה – מחנכים, מורים, אנשי עסקים, קבלנים, סוחרים, בעלי מקצועות חופשיים, פקידים במנהל הבריטי – מבית לחם, בית ג'אלה והעיר העתיקה בירושלים.

גם בקטמון היו קונסוליות ובריטים ויהודים שגרו כאן בדירות שכורות, אם כי כנראה פחות מאשר בטלביה. השם "קטמון" נגזר מהיוונית "כאטא מונסטריו" שפירושו "מתחת למנזר". הכוונה למנזר סן סימון היווני-אורתודוקסי שבראש הגבעה שמדרום־מערב בקצה השני של השכונה, שבמתכונתו הנוכחית נבנה רק ב-1881, אך מבוסס על מבנים עתיקים יותר. מאחוריו נבנה ב-1890 מעון הקיץ של הפטריארך היווני-אורתודוקסי ובהמשך התפתחה שכונת קטמון לרגלי הגבעה והשתרעה צפונה-מזרחה עד טלביה.

القديمة. في القطمون أيضا، كانت هناك قنصليات وبريطانيون ويهود عاشوا في شقق مستأجرة وإن كان بمدى أقل مما كان في الطالبية. الأسم «القطمون» اشتُقّ كما يبدو من اليونانية «كاطا مونستريو» وهو ما معناه «تحت الدير». والقصد هو دير سان سيمون اليوناني الأرثوذكسي الذي يقع على رأس التلة في جنوب غرب الطرف الثاني للحي الذي بُني في صيغته الحالية فقط في العام ١٨٨١، على أساس مبان أكثر قِدما. خلفه، أقيم في العام ١٨٩٠ المقرّ الصيفي للبطريك اليوناني الأرثوذكسي وتطور لاحقا حي القطمون أسفل التلة وامتد إلى الشمال الشرقي حتى الطالبية.

أصحاب البيوت في قطمون أيضا كانوا بالأساس من فلسطينيين مسيحيين من الطبقات العليا وذوي ثقافة عالية . مربون ومعلمون ورجال أعمال وتجار وأصحاب مهن حرة وموظفون في الإدارة البريطانية. من بيت لحم وبيت جالا والقدس القديمة.

וילות וקונסוליות

ברחוב כ"ט בנובמבר שורה ארוכה של בתים פלסטיניים משנות השלושים של המאה ה-20: בתים מספר 4 ו-6 [29] [30], המשמשים היום את בית הספר היסודי הנרייטה סאלד ושראשון מהם שימש בתקופת המנדט כבית ספר בריטי לבנים; בית מספר 10 [31], שנבנה על ידי משפחת סלמאן הפלסטינית-נוצרית ובו גר משנות החמישים עד למותו ב-1985 הצייר פנחס ליטבינובסקי, וכיום שוכן בו בית ספר; בית מספר 16 [32] שנבנה בשנות הארבעים בתכנון האדריכל מישל סמאחה על ידי הקבלן מיכאל סנסור, אשר בנו שניהם גם את בתיהם הפרטיים בקטמון, לשם השכרה לקונסוליה של איטליה שיושבת כאן עד היום. שלושת
[33] הבתים ממול, ברחוב כ"ט בנובמבר 19-23
[34] השתייכו למשפחת אנ־נמרי, אחת המשפחות
[35] המוסלמיות המעטות בקטמון, ועל שמה כונה קומפלקס הבתים וסביבתו גם "שכונת נמאמרה". עבדאללה אבראהים מחסן אנ־נמרי, תושב העיר

فيلات وقنصليات

في شارع ٢٩ نوفمبر سلسلة طويلة من البيوت الفلسطينية من سنوات الثلاثينيات للقرن الماضي: البيوت رقم ٤ و ٦ [29] [30] استعملت في عهد الانتداب كمدرسة للبنين، بيت رقم ١٠ [31] الذي بنته عائلة سلمان الفلسطينية المسيحية وعاش فيه من سنوات الخمسينيات حتى موته الرسام بنحاس ليتبينوبسكي، وتقوم فيه الآن مدرسة، بيت رقم ١٦ [32] الذي أقيم في الأربعينيات بتخطيط المهندس ميشيل سماحة وبأيدي المقاول ميخائيل سنسور اللذين أقاما بيتيهما في القطمون لغرض تأجيرها للقنصلية الإيطالية التي
لا تزال هناك حتى اليوم. البيوت الثلاثة المقابلة، [33]
في شارع ٢٩ نوفمبر كانت لعائلة النمري إحدى [34]
العائلات المسلمة القليلة في القطمون التي [35]
سمي مجمع البيوت ومحيطه باسمهم «حي النمامرة». عبدالله إبراهيم محسن النمري من سكان البلدة القديمة اشترى الأرض في نهاية القرن التاسع عشر من سكان بيت لحم وبيت

בית הספר הבריטי לשעבר, רחוב כ"ט בנובמבר 4// المدرسة البريطانية سابقا، "كاف طيط بنوفمبر" ٤

העתיקה, קנה את האדמות בשלהי המאה ה-19 מתושבים של בית לחם, בית ג'אלא ואלמאלחה והפך אותן לווקף משפחתי. מסביב לביתו הוא בנה בתים עבור ששה מילדיו. הבריטים הפקיעו חלק מהאדמות כדי לבנות מועדון ספורט (רחוב הצפירה 32-30). המשפחה קיבלה פיצוי, שבעזרתו בנתה את שוק נמאמרה שכלל, מלבד בתי מסחר, גם בתי מלאכה ובית מרקחת.

באפריל 1948, בעת הקרבות בקטמון בין אנשי ה"הגנה" ללוחמים ערבים, אחד מבני המשפחה, שכרי אנ־נמרי, נהג של מחלקת הבריאות הציבורית, עבר עם רעייתו ושני ילדיהם ראסם ואבתסאם לביתו של הרופא הארמני ד"ר קריקור קריקוריאן בדרך בית לחם 36, שהיה תחת חסות הצלב האדום. אל בית זה נגיע בסיום הסיור. 87

جالا والمالحة وجعلها وقفا عائليا. وأقام حول بيته منازلا لستة من أولاده. صادر البريطانيون جزءا من الأرض لبناء ناد رياضي (شارع هتسفيرا ٣٠-٣٢) . تلقت العائلة تعويضات بنت بواسطتها سوق النمامرة الذي شمل عدا المتاجر ورشا وصيدلية.

في نيسان ١٩٤٨، خلال المعارك في القطمون بين رجال «الهجاناة» والمقاتلين العرب، انتقل أحد أبناء العائلة، شكري النمري وهو سائق قسم الصحة العامة، مع زوجته وولديه راسم وابتسام إلى بيت الطبيب الأرمني د. كريكور كركوريان في شارع بيت لحم ٣٦، الذي كان تحت حماية الصليب الأحمر. 87 سنصل إلى هذا البيت في ختام المسار. ابن آخر للعائلة، يوسف رشيد النمري، بحث عن ملجأ في الهوسبيس الألماني سانت تشارلس، مقابل بيت د. كريكوريان. بعد انتهاء المعارك لم

באחד מבתי משפחת אנ־נמרי ברחוב כ"ט בנובמבר, בית מספר 19, גר אהוד אולמרט בזמן כהונתו כראש עיריית ירושלים ועד זמן קצר אחרי מינויו לראש הממשלה.

בן משפחה אחר, יוסף רשיד אנ־נמרי, חיפש מקלט בהוספיס הגרמני סנט צ'רלס, מול ביתו של ד"ר קריקוריאן. עם תום הקרבות בני המשפחה לא יכלו לחזור לבתיהם, שהפכו תחת החוק הישראלי לרכוש נפקדים, ושכרי אנ־נמרי המשיך להתגורר בבית קריקוריאן. הבת, אבתסאם, עדיין רשומה תחת כתובת זו בספר הטלפונים. באחד מבתי משפחת אנ־נמרי ברחוב כ"ט בנובמבר, בית מספר 19, גר אהוד אולמרט בזמן כהונתו כראש עיריית ירושלים ועד זמן קצר אחרי מינויו לראש הממשלה. 33

מרחוב כ"ט בנובמבר פונים שמאלה לרחוב תל חי.
36 בית מספר 12 נבנה על ידי הקבלן מיכאל סנסור, שבנה את בית הקונסוליה האיטלקית, עבור משפחתו. גם כאן, כמו בבית הקונסוליה, שימש כאדריכל מישל סמאחה. על שם בית המשפחה ושאר הבתים שבנה סנסור בסמוך כונה רחוב תל חי בימי המנדט "רחוב סנסור". גם משפחת סנסור נאלצה ב-1948 לעזוב את ביתה, שמדינת ישראל הפכה בהמשך לרכוש נפקדים. הבית משמש משנות החמישים בית חולים לחולים כרוניים.

يستطع أبناء العائلة العودة إلى بيوتهم التي تحولت بفعل القانون الإسرائيلي لأملاك غائبين بينما واصل شكري النمري العيش في منزل الطبيب كريكوريان. ولا تزال ابنته ابتسام مسجلة على هذا العنوان في كتاب أرقام الهاتف. عاش في أحد بيوت عائلة النمري في شارع ١٩ نوفمبر إيهود أولمرت عندما شغل منصب رئيس بلدية القدس وإلى ما بعد تعيينه رئيسا للحكومة. 33

نتجه يسارا من شارع ١٩ نوفمبر إلى شارع تل حاي.
بيت رقم ١٢ أقامه المتعهد ميخائيل سنسور الذي 36 بنى أيضا بيت القنصلية الإيطالية لصالح عائلته. هنا أيضا كما في بيت القنصلية كان المهندس ميشيل سماحة. وكان شارع تل حاي سمي في عهد الانتداب باسم بيت العائلة وبقية البيوت التي أقامها سنسور باسم «شارع سنسور». اضطرت عائلة سنسور العام ١٩٤٨ كغيرها الرحيل عن بيتها، الذي حولته اسرائيل لاحقا إلى ملك غائبين. يُستعمل البيت منذ الخمسينيات مستشفى للمرضى المزمنين. ومع الوقت تمت إضافة ثلاث طبقات لطبقتين الأصليتين.

במשך הזמן נוספו לשתי הקומות המקוריות עוד שלוש קומות.

37 משמאל, בפינת רחוב תל חי 13 ורחוב רחל אמנו 22 נמצא בית שנבנה ב־1932 עבור איש העסקים הפלסטיני־נוצרי ג'וליה מתיא מורקוס, שהיה הבעלים של Grand New Hotel בעיר העתיקה סמוך לשער יפו, ושל בתים נוספים רבים בעיר. אך מורקוס לא עמד בתשלומים עבור הבנייה, והבית עבר לידי משפחת אלג'מל, שעל בתיה הרבים בטלביה כבר שמענו. בהמשך, ב־1934, עבר הבית לידי האדריכל שתכנן אותו, הרמן אימברגר, בן העדה הטמפלרית במושבה הגרמנית הסמוכה, אשר השכיר אותו. במאי 1948, אחרי כיבוש קטמון, השתלטו על הבית משפחות של חיילי החטיבה הירושלמית. הם פונו ב־1957 מהבית על

37 من الجهة اليسرى، زاوية شارع تل حاي ١٣ وشارع راحيا أمنا ٢٢ نجد بيتا أقيم في العام ١٩٣٢ لرجل الأعمال الفلسطيني جوليا متيا مرقس الذي كان صاحب فندق Grand New Hotel في القدس القديمة بجوار شارع باب يافا ومالك بيوت كثيرة في المدينة. إلا أن مرقس لم يف بتعهدات البناء فانتقلت ملكية البيت لعائلة الجمل التي كنا اطلعنا على أمر بيوتها العديدة في الطالبية. لاحقا، في العام ١٩٣٤ انتقل البيت إلى المهندس الذي خططه، هيرمن إمبرغر، من طائفة الطمبرليين الألمانية المجاورة الذي أجره. في أيار ١٩٤٨ بعد احتلال القطمون استولى على البيت جنود لواء القدس. وتم إخلاؤهم في العام ١٩٥٧ من البيت بأيدي الوصي على أملاك الغائبين الذي انتقل البيت من خلاله إلى سفارة الأوروغواي التي ظلت هناك إلى أن تم سن قانون ضم القدس في العام ١٩٨٠. لاحقا، بيع

ولا تزال ابنته ابتسام مسجلة على هذا العنوان في كتاب أرقام الهاتف. عاش في أحد بيوت عائلة النمري في شارع ٢٩ نوفمبر إيهود أولمرت عندما شغل منصب رئيس بلدية القدس وإلى ما بعد تعيينه رئيسا للحكومة.

ידי האפוטרופוס לנכסי נפקדים, שדרכו הגיע הבית לשגרירת אורוגוואי ששכנה כאן עד חקיקת חוק ירושלים ב־1980. בהמשך נמכר הבית לידיים פרטיות, ובסופו של דבר הוזז בשלמותו מטרים ספורים כדי לפנות מקום להקמת בניין נוסף לצדו.

38 הבית ממול, ברחוב רחל אמנו 31 פינת רחוב תל חי, נמנה אף הוא עם הבתים שנבנו בשנות השלושים על ידי מיכאל סנסור. בתקופת המנדט הוא שימש את הקונסוליה המצרית, ומראשית שנות החמישים שוכנת בו הקונסוליה של יוון.

البيت للقطاع الخاص، وفي نهاية الأمر تم تحريكه عدة أمتار من موقعه لغرض إقامة مبنى إضافي إلى جانبه.

38 البيت المقابل في شارع راحيل أمنا ٣١ زاوية شارع تل حاي، هو من البيوت التي أقيمت في الثلاثينيات بأيدي ميخائل سنسور. وكان مقرا للقنصلية المصرية في فترة الانتداب وتشغلع القنصلية اليونانية منذ الخمسينيات.

עשרים וששה בני אדם נהרגו בפיצוץ, כולם אזרחים, בעיקר ממשפחות לורנצו ואבו־סואן, שבבעלותן היה המלון.

כיכר עאבדין, לב לבה של קטמון

מרחוב תל חי פונים ימינה לרחוב רחל אמנו, וכעבור כמאה מטר מגיעים לכיכר רחה פריאר. מה שכיכר סלאמה היתה לטלביה – היתה כיכר זו לקטמון. כאן נפגשו הציר המזרחי-מערבי (רחוב רחל אמנו של היום), הציר הצפוני-דרומי (רחוב בוסתנאי של היום) והציר הצפון־מערבי-דרום־מזרחי (רחובות כובשי קטמון ואלעזר המודעי של היום). בימי המנדט כונתה הכיכר על שמו של עאבדין ביי חשימי, בונה הבית שמימיננו, הפונה לכיכר, ברחוב רחל אמנו 28 פינת רחוב בוסתנאי. 39

עאבדין ביי חשימי היה פלסטיני נוצרי ששירת כקצין במשטרת המנדט. אשתו לאדה היתה יהודיה ממוצא פולני. בני הזוג בנו את ביתם בשנות השלושים, וב–1947 נוספה לו קומה שלישית. בעת המלחמה ב–1948 וגם אחריה שכנה בבית הקונסוליה של פולין, אחר כך שגרירות ונצואלה שעזבה את ירושלים ב–1980 בעקבות חוק ירושלים, ומאז שוכנו כאן מוסדות שונים.

ساحة عبادين، قلب حي القطمون

نتجه كم شارع تل حاي يمينا إلى شارع راحيا أمنا، وبعد حوالي مئة متر نصل غلى ساحة راحة فريار. كانت هذه الساحة في القطمون ما كانته ساحة سلامة في الطالبية. هنا التقى المحور الشرقي ـ الغربي (شارع راحيل أمنا حاليا) مع المحور الشمالي الجنوبي (شارع بُستناي حاليا) والمحور الشمال الغربي والجنوبي الشرقي (شارعا كوبشي القطمون وإليعزر موداعي حاليا). وقد سميت هذه الساحة أيام الانتداب على أسم عابدين بك حشيمي الذي أقام البيت على يميننا والذي يتجه إلى الساحة في شارع راحيل أمنا ٢٨ زاوية شارع بستناي. 39

عابدين بك حشيمي كان فلسطيني مسحيي خدم كضابط شرطة في شرطة النتداب. كانت زوجته لادة يهودية من أصل بولندي. بنى الزوجان بيتهما في الثلاثينيات وأضيفت إليه طبقة ثالثة. خلال الحرب في العام ١٩٤٨ وبعدها كانت في البيت قنصلية بولندة التي غادرت القدس في العام ١٩٨٠ في أعقاب قانون ضم القدس. منذ ذلك الحين تناوبت على

40 גם הבית הסמוך מימין (נגד כיוון השעון) ברחוב רחל אמנו 30 בפינת הרחובות בוסתנאי וכובשי קטמון, נבנה על ידי פלסטיני; לזמן מה שכנה בו הבולשת הבריטית. מצדו השני של בית עאבדין,
41 ברחוב רחל אמנו 35 פינת רחוב כובשי קטמון, נמצא ביתה של המשפחה הווינאית-יהודית לוירר, שנבנה בשנות השלושים על ידי הקבלן הפלסטיני שאהין, אשר הוסיף בשנות הארבעים קומה נוספת בה התגורר בעצמו. גברת לוירר ניהלה בבית בשנים 1946-1932 פנסיון עם שלושה חדרים וחדר אוכל. אורחיה היו בעיקר פקידים וקצינים בריטים. לקרל לוירר היתה חנות רהיטים ובדים בה קנו יהודים, ערבים ובריטים, והוא עסק גם בעיצוב דירות בארץ כולה ובביירות. ב-1946 השכיר לוירר את הבית לקונסוליה הבלגית, שנותרה במקום כ-25 שנה. הבית השכן משמאל (בכיוון השעון), ברחוב

البيت العديد من المؤسسات.

40 كذلك البيت المجاور من اليمين (عكس اتجاه الساعة) من شارع راحيل أمنا ٣٠ في زاوية شارع بستناي وكوبشي القطمون بناه أحد الفلسطينيين واستعمل لمدة من الزمن مقرا للمخابرات البريطانية. من الجهة الثانية لبيت عابدين في شارع راحيل
41 امنا ٣٥ زاوية شارع كوبشي القطمون، يوجد بيت العائلة اليهودية من فيينا لويرر الذي أقامه في الثلاثينيات المتعهد الفلسطيني شاهين الذي أضاف إليه في الأربعينيات طبقة جديدة سكنها بنفسه. أدارت السيدة لويرر في المنزل بنسيون من ثلاث غرف وغرفة طعام. كان ضيوفها بالأساس موظفون وضباط بريطانيون. كان لكارل لويرر حانوت أثاث وأقمشة زبائنها من اليهود والعرب والبريطانيين واشتغل في تصميم المنازل في البلاد وبيروت.

قتل في الانفجار نحو ٢٦ شخصا جميعهم من المدنيين غالبيتهم من عائلات لورنتسو وأبو صوان اللتين كان الفندق في ملكيتهما.

42 כובשי קטמון 32 פינת רחוב בוסתנאי, שימש את הקונסוליה של לבנון, והבית הבא, מעברו השני
43 של רחוב בוסתנאי, ברחוב רחל אמנו 39, נבנה על ידי הסוחר היווני האמיד לואיזידיס, אשר גר עם משפחתו באחת הדירות בקומת הקרקע והשכיר את שאר הדירות לפקידים בריטים.

דרך רחוב רחל אמנו, הרחוב הראשי של קטמון, התרחש גל הבריחה הראשון של תושבי קטמון הפלסטינים, אחרי פיצוץ מלון סמירמיס, סמוך למנזר סן סימון, על ידי ה"הגנה" בלילה שבין ה-4 ל-5 בינואר 1948. עשרים וששה בני אדם נהרגו בפיצוץ, כולם אזרחים, בעיקר ממשפחות לורנצו ואבו־סואן, שבבעלותן היה המלון.

في العام ١٩٤٦ أجّر لويرر بيته للقنصلية البلجيكية التي بقيت هناك ٢٥ سنة. البيت المجاور من جهة اليسار (باتجاه الساعة)، في شارع كوبشي
42 القطمون ٣٢ زاوية شارع بستناي، كان مقرّ القنصلية اللبنانية والبيت الذي يليه من الجهة الأخرى لشراع
43 بستناي، شارع راحل أمنا ٣٩، بناه التاجر اليوناني الثري لويزيديس الذي عاش هناك مع عائلته في إحدى الشقق في الطابق الأرضي وأجّر بقية الغرف لموظفين بريطانيين.

عبر شارع راحيل أمنا، الشارع الرئيسي في القطمون، حصلت موجة النزوح الأولى لسكان القطمون الفلسطينيين، بعد تفجير فندق سميراميس، بجوار دير سان سيمون، بأيدي عناصر «الهاجاناة» في الليلة بين ٤ و ٥ كانون الثاني ١٩٤٨. قتل في الانفجار نحو ٢٦ شخصا جميعهم من المدنيين غالبيتهم من عائلات لورنتسو وأبو صوان اللتين كان الفندق في ملكيتهما.

ג'ון רוז, ארמני-בריטי שביתו היה במושבה היוונית, כותב בזיכרונותיו:

למחרת הסתכלתי אל מעבר לשדות הפתוחים על הרחוב הראשי של קטמון, וראיתי המוני אזרחים עמוסים עם חפציהם שמיהרו בבהלה ובפאניקה כדי להימלט אל הביטחון היחסי של העיר העתיקה. הסצנה החיה הזכירה לי קטעים מסרטים – אקסודוס המוני של אזרחים הנמלטים מהרס המלחמה. לא רק תושבים ערבים היו בתנועה, אלא גם ארמנים, יוונים ואחרים.

جون روز بريطاني أرمني من لحي اليوناني كتب في مذكراته:

في الغداة، نظرت عبر الحقول المفتوحة إلى الشارع الرئيسي في القطمون، ورأيت الكثير من الناس محملين بأغراضهم الذين أسرعوا في ذعر وفزع للهرب إلى الأمن النسبي في البلدة القديمة. هذا المشهد الحي ذكرتني بمشاهد من الأفلام . خروج جماعي للمواطنين الفارين من دمار الحرب. لم يكون الفارون عرب فقط بل كان بينهم أرمن ويونانيون وسواهم.

والمدهش أننا تحولنا في الأيام الأربعة إلى أناس جُدد من كل النواحي: الصحة أفضل; المظهر الخارجي . كل واحد منا يشعر أنه وُلد أمس; كل مَن يلتقي بنا يتعجّب: من أين هذا الشباب النضر؟ ما هذا الجمال الرائع؟

בית אלסכאכיני

פונים לרחוב בוסתנאי, ממנו עולים ימינה ברחוב נגבה, פונים שמאלה לרחוב משמר העם ושוב שמאלה לרחוב יורדי הסירה. זו הדרך אל ביתו של אחד מתושבי קטמון הידועים ביותר – המורה, המחנך והסופר ח'ליל אלסכאכיני. ב-1950, שנתיים אחרי בריחת המשפחה למצרים, בתו האלה ציירה מהזיכרון מפה של הכבישים הסמוכים לבית וציינה, ככל שזכרה, את שמות בעלי הבתים. ברחוב נגבה של היום היא זכרה שמות מעטים בלבד: קאסיסיה, ג'מיעאן, האטליז של ש' בזוזי, ג'וזי, ארניטה, ב' פראג', משפחה רוסית, ובפינת רחוב נגבה ורחוב משמר העם של היום – משפחת אג'רב. ברחוב יורדי הסירה של היום היא כבר מציינת את כל הבתים: מוג'אר (בית מספר 2) 44, סטקלף (משפחה יוונית בעלת מפעל קרח שסופק לתושבי השכונה כאמצעי קירור, בית מספר 3) 45, ד"ר מנסור (מספר 5) 46, משפחה יוונית (מספר 7) 47, מ' חדאד (מספר 9) 48, משפחה ארמנית (מספר 11) 49, ד"ר ת' חדאד (מספר 13) 50, פ' ומ' סרוג'י (מספר 15) 51,

بيت السكاكيني

نتجه لشارع بستناي، نصعد منه يمينا في شارع نجبا، نتجه يسارا إلى شارع مشمار هعام ويسارا مرة أخرى إلى شارع يوردي هسيراة. هذا هو الشارع إلى بيت أحد سكان القطمون المعروفين جدا . المعلم والمربي والأديب خليل السكاكيني. في العام ١٩٥٠، بعد سنتين على هرب العائلة إلى مصر، رسمت ابنته هالة من ذاكرتها خارطة الشوارع المجاورة لبيتها وذكرت على ما أسعفتها الذاكرة أسماء اصحاب البيوت. في شارع نجبا الحالي تذكرت القليل من لأسماء فقط: قاسيسيا، جميعان، ملحمة ش. بزوزي، الجوزي، أرنيتا، ب. فراج، عائلة روسية، وفي زاوية شارع نجبا وشارع مشمار هعام حاليا . عائلة أجرب. في شارع يوردي هسراة حاليا تذكر كل البيوت: مُجار (بيت ٢) 44، ستكلف (عائلة يونانية صاحبة مصنع للثلج الذي زود به سكان الحي كوسيلة لتبريد، بيت رقم ٣) 45، د. منصور (رقم ٥) 46، عائلة يونانية (رقم ٧) 47، م. حداد (رقم ٩) 48، عائلة أرمنية (رقم ١١) 49، د. ث. حداد (رقم ١٣) 50، ف، وم. سروجي (رقم ١٥) 51 (نقطة ٢٤)، د. طليل (رقم ١٧) 52، أ. سليهيل

ד' טליל (מספר 17) **52**, א' סליהיל ופ' ג'הרייה (מספר 19, כנראה כבר לא הבית המקורי) **53**. מול פינת בתי משפחות סרוג'י, טליל וסליהיל-ג'הרייה, בעיקול הרחוב, ברחוב יורדי הסירה 8, נמצא ביתה של משפחת אלסכאכיני. **54**

وف. جهرية (رقم ١٩، كما يبدو ليس البيت الأصلي) **53**. مقابل بيت عائلة سروجي وطليل وسليهيل - جهرية في منعطف الشارع في شاعر يوردي هسيراة ٨، نجد بيت عائلة السكاكيني. **54**

המשפחה גרה עד שנות השלושים בדירות שונות בשכירות, אז החליטה לבנות בית משלה, ואחרי בחירת המגרש נגשה בהתלהבות לתכנון. ב-20 בדצמבר 1936 כותב ח'ליל אלסכאכיני ביומנו:

> אנו מדברים רק על הבית, וכל ענייננו להשגיח כל יום על העבודה: אנו מפקחים על הבנייה, אבן אבן, מודדים את הגובה והאורך והרוחב; זה חדר השינה, את המיטה נשים כאן, את הכיור כאן; זהו חדר העבודה של דומיה והאלה, נכסה את קירותיו במדפים, את השולחן של דומיה נשים כאן ואת השולחן של האלה כאן וכו' וכו': אנו מדברים רק על הבית, ואנו משבחים את האל על כי קרב מועד סיום הבנייה...

سكنت العائلة حتى سنوات اثلاثينيات في منازل مستأجرة، عندها قررت أن تبني بيتا خاصا بها وبعد اختيار القسيمة بدأت التخطيط بحماس. في ٢٠ ديسمبر ١٩٣٦ كتب خليل السكاكيني في يومياته:

> نحن نتحدث عن البيت فقط، وكل همنا أن نراقب العمل كل يوم: نراقب البناء، حجرا حجرا، نقيس العلو والطول والعرض؛ هذه غرفة النوم، هنا سنضع السرير، وهنا حوض الماء، هذه غرفة عمل دمية وهالة، سنغطي جدرانها بالرفوف، سنضع طاولة دمية في هذا المكان وطاولة هالة هناك إلخ إلخ: نتحدث عن البيت فقط ونحمد الله على قرب انتهاء أعمال البناء...

"מפליא שבארבעת הימים האלה היינו לבני אדם חדשים מכל הבחינות: הבריאות – טובה יותר; המראה החיצוני – כל אחד מאתנו חש כאילו נולד אתמול; כל מי שפוגש אותנו מתפעל: מה הנעורים השופעים האלה? מה היופי הנהדר הזה?"

כאשר הבית נחנך סופסוף, במאי 1937, לא ידע אלסכאכיני את נפשו מרוב שמחה:

> עברנו אל ביתנו החדש ביום שבת שעבר, ועד כה עברו עלינו אפוא ארבעה ימים. מפליא שבארבעת הימים האלה היינו לבני אדם חדשים מכל הבחינות: הבריאות – טובה יותר; המראה החיצוני – כל אחד מאתנו חש כאילו נולד אתמול; כל מי שפוגש אותנו מתפעל: מה הנעורים השופעים האלה? מה היופי הנהדר הזה? [...] כל מי שמבקר אצלנו, אנו מדריכים אותו מחדר לחדר: זה חדר שינה, זה חדר עבודה, זה סלון, וכל השאר. עד כי החלטתי לשים בבית מפה, שבה אגדיר כל חדר: לשמאלך חדר שינה, לימינך סלון. את המפה אתלה על הדלת, וכאשר יבקר אצלנו מישהו נושיט לו את המפה ונחסוך לעצמנו את הטורח לדבר ולהדריך. [...] הבית, הבית, רק על הבית אנו מדברים. [...] ומוזר מכל אלה: האנשים כולם אינם מדברים אלא על הבית שלנו. ביתנו הוא תבל, אנחנו – מלואה, והנצח – עבדנו.

وعندما تم تدشين البيت في النهاية، في أيار ١٩٣٧، طار السكاكيني من الفرح:

> انتقلنا إلى بيتنا الجديد يوم السبت الماضي،وهكذا مرت علينا من ذلك الحين أربعة أيام. والمدهش أننا تحولنا في الأيام الأربعة إلى أناس جُدد من كل النواحي: الصحة - أفضل؛ المظهر الخارجي - كل واحد منا يشعر أنه وُلد أمس؛ كل مَن يلتقي بنا يتعجّب: من أين هذا الشباب النضر؟ ما هذا الجمال الرائع؟ [...] كل من يزورنا نأخذه في جولة من غرفة إلى غرفة: هذه غرفة نوم، هذه غرفة عمل، هذا الصالون وكل ما تبقى. إلى أن قررت وضع خارطة في البيت، أعرّف فيها كل الغرف: إلى يسارك غرفة نوم، وإلى يمينك صالون. وأعلّق الخارطة على الباب، وعندما يزورنا أحدهم نناوله الخارطة ونوفّر على أنفسنا عناء الحديث والإرشاد. [...] البيت، البيت، فقط عن البيت نتحدث. [...] والغريب في كل هذا: كل الناس لا يتحدثون إلا عن بيتنا. بيتنا هو العالم - نحن محتواه والأزل - عبدنا.

על אושר המשפחה בביתה החדש העיב באוקטובר 1939 מות רעייתו של ח'ליל אלסכאכיני, סלטאנה, עליו התקשה להתגבר.

وقد عطل فرحة العائلة ببيتها الجديد في أكتوبر ١٩٣٩ موت زوجة السكاكيني ، سلطانة، الحدث الذي لم يستطع التغلب عليه.

משפחת אלסכאכיני נמנתה עם המשפחות הפלסטיניות האחרונות שנמלטו מקטמון. גל הבריחה הראשון היה כאמור אחרי פיצוץ מלון סמירמיס בתחילת ינואר 1948. גם אחר כך לא היה שקט בשכונה, שכן קטמון חצצה בין השכונות היהודיות במרכז העיר לבין השכונות היהודיות הדרומיות מקור חיים ותלפיות, ולכן ההנהגה הציונית ייחסה חשיבות רבה לכיבושה. במרץ 1948 נזקק סרי, בנו של ח'ליל אלסכאכיני, לאשפוז בשל מחלת לב, ונוכח הלחימה בירושלים הוא נסע לשם כך לקהיר. בקרב עקוב מדם ב-29–30 באפריל 1948 השתלטה ה"הגנה" על מנזר סן

كانت عائلة السكاكيني من العائلات الفلسطينية الأخيرة التي هربت من حي القطمون. وقد كانت موجة الهجرة الأولى بعد التفجير في فندق سميراميس في بداية كانون الثاني ١٩٤٨. وبعد ذلك أيضا لم يسدِ الهدوء في الحي، إذ إن القطمون كان عازلا بين الأحياء اليهودية الجنوبية وبين مكور حاييم وتلبيوت ومن هنا أولت القيادة الصهيونية أهمية خاصة لاحتلاله. في آذار ١٩٤٨ اضطر سري ابن خليل السكاكيني إلى دخول المستشفى بسبب مرض في القلب، وفي ضوء القتال في القدس فقد سافر إلى القاهرة. في معركة حامية الوطيس بين ٢٩ و ٣٠ من نيسان ١٩٤٨ استولت «الهاجاناة» على

«لك السلام، أيتها الكتب! لا أعرف مصيرك بعد أن رحلنا: أنُهبت؟ أحُرقت؟ هل تم نقلك، باحترام ووقار، إلى مكتبة عامة أو خاصة؟ هل وَصلت إلَى دكاكين البقالة ولفوا بصفحاتكِ البصل؟ لك السلام يا كتبي! [...] صعبَ عليّ أنني حرمت منكِ...»

סימון, הנקודה הטופוגרפית הגבוהה ביותר בקטמון. האלה אלסכאכיני מציינת ב-29 באפריל ביומנה שרק משפחתה עוד נותרה בקטמון, לצד שכניהם האחים סרוג'י שנשותיהם וילדיהם עזבו מספר ימים לפני כן ובני הזוג אלבינא. משפחות דאוד טליל ואליאס מנסור, אשר גרו בבית הסמוך לבית אלסכאכיני, עזבו שבוע לפני כן לסוריה. למחרת עזבו גם ח'ליל אלסכאכיני ובנותיו האלה ודומיה את ירושלים, בנסיעה מהירה ככל האפשר מפחד היריות. רק אחרי שעברו את כפר עציון, היישוב היהודי האחרון, הרגישו יחסית בביטחון, כתבה האלא אלסכאכיני. דרך חברון הם הגיעו לקהיר.

دير سان سيمون وهي النقطة الطوبوغرافية الأعلى في القطمون. تشير هالة السكاكيني في مذكراتها في ٢٩ نيسان أن عائلتها فقط بقيت في القطمون إلى جانب جيرانها الأخوة سروجي اللذين رحل قبل ذلك بأيام زوجتاهما مع الأولاد والزوجان ألبينا. عائلة داود طليل والياس منصور اللتين عاشتا في بيت مجاور لبيت السكاكيني رحلتا قبل أسبوع إلى سورية. غداة ذلك اليوم رحل خليل السكاكيني وابنتاه هالة ودمية من القدس في سفرة سريعة خوفا من العيارات النارية. فقط بعد تجاوزهم قريت «غوش عتسيون» القرية اليهودية الأخيرة شعروا بالأمان، كتبت هالة السكاكيني. ووصلوا إلى القاهرة طريق الخليل.

ח'ליל אלסכאכיני כאב במיוחד את אבדן ספרייתו רבת הערך. בהרצאה שנשא בנובמבר 1948 בקהיר, כתב:

הי שלום, ספרייתי! היי שלום בית החוכמה, היכל הפילוסופים, מכון המדע, בית ועד לספרות! כמה לילות שימורים קיימתי בך, קורא וכותב, הלילה דומם והאנשים ישנים. [...] היו שלום, ספרי! אינני יודע מה עלה בגורלכם לאחר שעזבנו: הנבזזתם? הנשרפתם? האם הועברתם, אחר כבוד ויקר, לספרייה ציבורית או פרטית? האם הגעתם אל דוכני המכולות ובדפיכם עוטפים בצל? היו שלום, ספרי! [...] קשה עלי שנאסרתם לי: אתם הרי הייתם מזוני הרוחני, ואני הייתי ועודני להוט אחר המזון הזה. דבקתי בכם יומם ולילה: כל מי שביקר אצלי, בין ביום ובין בלילה, מצאני שקוד על ספרי.

تحسّر الكساكيني بشكل خاص على فقدانه مكتبته القيمة. في محاضرة ألقاها في تشرين الثاني ١٩٤٨ في القاهرة كتب:

لك السلام، مكتبتي! لك السلام بيت الحكمة، هيكل الفلاسفة، معهد العلم، من البيت إلى الأدب! كم من الليالي الطوال قضيتها بك أقرأ وأكتب، الليل ساكن والناس نيام. [...] لك السلام، أيتها الكتب! لا أعرف مصيرك بعد أن رحلنا: أنُهبتِ؟ أحُرقتِ؟ هل تم نقلتِ، باحترام ووقار، إلى مكتبة عامة أو خاصة؟ هل وصلتِ إلى دكاكين البقالة ولفوا بصفحاتكِ البصل؟ لك السلام يا كتبي! [...] صعب عليّ أنني حرمت منكِ: فقد كنتِ يا كتبي غذائي الروحي، وأنا كنتُ ولا زلت متلهفا لهذا الغذاء. التصقت بكِ ليلَ نهار: كل مَن زارني، ليلا أو نهارا، وجدني مُكبّا على كتبي.

"היו שלום, ספרי! אינני יודע מה עלה בגורלכם לאחר שעזבנו: הנבזזתם? הנשרפתם? האם הועברתם, אחר כבוד ויקר, לספרייה ציבורית או פרטית? האם הגעתם אל דוכני המכולות ובדפיכם עוטפים בצל? היו שלום, ספרי! [...] קשה עלי שנאסרתם לי..."

ח'ליל אלסכאכיני כנראה לעולם לא ידע מה עלה בגורל ספריו. הוא נפטר ב־13 באוגוסט 1953 בגיל 75 בקהיר, שלושה חודשים אחרי בנו סרי, שבהשכלתו ובקריירה שלו תלה תקוות כה רבות. האלה אלסכאכיני עברה מאוחר יותר להתגורר ברמאללה. ב־4 ביולי 1967, חודש אחרי מלחמת ששת הימים, היא נסעה עם אחותה דומיה לראות את בית המשפחה, ששימש עתה מעון יום. כך היא כותבת:

עתה התקרבנו לשכונה שלנו – קטמון. התרגשנו ובקושי יכולנו לחכות לראות את הבית שלנו. הדבר הראשון לו שמנו לב היו המבנים החדשים הרבים שצמחו במגרשים הפנויים. גם קומות שניות נבנו על גגות וילות לשעבר, וכל זה הקשה עלינו לזהות חלק מהבתים. [...] פנינו ימינה והלכנו לאורך הרחוב מוצל העצים המוכר שלנו, מסביב לגינה של דמיאני, אל עבר בית הדירות של חומסי בו גרו סבתי ודודיי, משפחות עווד', ספייר ואלבודיירי, אל עבר הבית השלישי של משפחת טליל, השכנים ליד ביתנו, וסופסוף היינו שם. הגענו ליעדנו. זה היה רגע עצוב. הבית נראה מבחוץ תקין, אך נראה איכשהו חשוך יותר. הקירות נראו מלאי

لن يعرف خليل السكاكيني إبدا أي مصير حلّ بكتبه. فقد توفي في آب ١٩٥٣ في عمر ٧٥ عاما في القاهرة، بعد ثلاث أشهر من وفاة ابنه سري، الذي علّق على ثقافته وسمعته الآمال العراض. انتقلت هالة السكاكيني في وقت لاحق للعيش في رامالله. وفي ٤ تموز ١٩٦٧ بعد شهر من حرب الأيام الستة سافرت مع أختها دمية لرؤية بيت العائلة الذي استعمل روضة نهارية. وهذا ما كتبته:

الآن اقتربنا من حارتنا - القطمون. انفعلنا وبصعوبة استطعنا الانتظار لرؤية بيتنا. لأول وهلة لم ننتبه إلى العمارات الجديدة الكثيرة التي نمت في القسائم الخالية. كذلك فإن طبقات جديدة أقيمت على سطوح فيلات قديمة، كل هذا صعّب علينا التعرف على قسم من البيوت. [...] توجهنا إلى اليمين وسرنا على طول شارعنا المعروف المظلل بالشجر، حول حديقة دمياني، باتجاه عمارة الحمصي للشقق حيث عاشت جدتي وأعمامي، عائلات عوض وصفيّر والبديري، باتجاه البيت الثالث لعائلة طليل، الجيران بجانب بيتنا، وأخيرا كنا هناك. وصلنا هدفنا. كانت لحظة محزنة. بدا البيت سليما من الخارج لكنه بدا معتما أكثر بعض الشيء. كانت الجدران مليئة بالغبار واللون على الأباجورات بدأ يتآكل والدرجات متسخة.

אבק, הצבע על התריסים החל ליפול, המדרגות היו מלוכלכות. אך אני חושבת שמה ששינה את הכול היה מצב הגינה. היערה היפה הריחנית מעל שער הגינה לא היתה עוד, שיח היסמין שנסמך על קיר הבית לא היה עוד. [...] הגינה היתה יבשה וחומה ומכוסה בחפצים מפוזרים. [...] עמדנו שם כמו המומות, הסתכלנו אל מעבר לרחוב ולכיכר על בתי שכינינו – בית סליהט, בית סרוג'י, בית טליל. אנשים הם שיוצרים שכונה, ואם הם אינם עוד היא לעולם לא תהיה אותו דבר. עזבנו את ביתנו ואת שכונתנו הקרובה עם תחושה של ריקנות, עם הרגשה של אכזבה עמוקה וייאוש. הרחובות המוכרים היו שם, אך כל כך הרבה היה חסר. היינו כמו זרות בשכונה שלנו.

لكني أعتقد أن ما غيّر كل شيء هو وضع الحديقة. الشجيرة الجميلة العطرية فوق باب الحديقة لم تكن هناك، شجيرة الياسمين التي اتكأت على جدار البيت لم تكن هناك. [...] كانت الحديقة يابسة وبلون بني مغطاة بأغراض متناثرة. [...] وقفنا هناك كالمصعوقات ونظرنا عبر الشارع والساحة إلى بيوت الجيران . بيت سليهط وبيت سروجي وبيت طليل. الناس هم الذين يصنعون الحي، وإذا لم يكونوا هناك فلن يظل الحي كما كان أبدا. تركنا بيتنا وحينا القريب مع شعور بالفراغ، مع شعور بالخيبة العميقة واليأس. كانت هناك الشوارع المعروفة، لكن كان هناك الكثير من النقص. كنا كالغريبات في حينا.

"وقفنا هناك كالمصعوقات ونظرنا عبر الشارع والساحة إلى بيوت الجيران . بيت سليهط وبيت سروجي وبيت طليل. الناس هم الذين يصنعون الحي، وإذا لم يكونوا هناك فلن يظل الحي كما كان أبدا."

לאחיות נודע שספריית אביהם הועברה לבית הספרים הלאומי הישראלי. כאשר הגיעו לשם נאמר להם שמדובר ברכוש נטוש שהפך לרכוש מדינת ישראל, והרשו להם לדפדף בספר אחד לבחירתן. מאוחר יותר הגיש חבר הכנסת ג'מאל זחאלקה מבל"ד בקשה לקבל את ספרי אלסכאכיני כדי להעבירם למרכז התרבות על שם אלסכאכיני ברמאללה, אך הספרייה דחתה את הבקשה.

כיום משמש בית אלסכאכיני כמעון יום של ויצו. ביתן אבן חדש נבנה בחצרו, שמלאה בשקיות בגדים, רהיטים ישנים, וכיו"ב.

علمت الأختان أن مكتبة والدهما نُقلت إلى المكتبة الوطنية الإسرائيلية. وعندما وصلتا إلى هناك قيل لهما أنها صارت ملكا متروكا تحول إلى ملكية دولة إسرائيل وسمحوا لهما بتصفح كتاب واحد تختارانه. في وقا لاحق قدم عضو الكنيست جمال زحالقة طلبا بتسلم كتب السكاكيني لتحويلها إلى المركز الثقافي على أسمه في رام الله إلا أن المكتبة رفضت طلبه.

يُستخدم بيت السكاكيني اليوم كحضانة نهارية تابعة لمنظمة فيتسو. أقيم في فنائه بيت حجر مليء بأكياس من الملايس والأثاث القديم وما إلى ذلك.

”עמדנו שם כמו המומות, הסתכלנו אל מעבר לרחוב ולכיכר על בתי שכינינו – בית סליהט, בית סרוג'י, בתי טליל. אנשים הם שיוצרים שכונה, ואם הם אינם עוד היא לעולם לא תהיה אותו דבר.”

דרך מלחה והקונסוליה העיראקית, מוקד הקרבות

ממשיכים ברחוב יורדי הסירה, ליד בתי משפחות מורקוס (מספר 21, כבר לא הבית המקורי) 55, ס' טליל (מספר 10) 56, עווד, ספייר ואלבודיירי, סבתה ודודיה של האלה אלסכאכיני, (מספר 12) 57 לפינת רחוב ביל"ו. פונים שמאלה ומיד שוב שמאלה אל רחוב חזקיהו המלך. ברחוב ביל"ו 3 58 נמצא על פי זיכרונות האלה אלסכאכיני החייט וואדי, בבית מספר 1 59 התגוררה משפחת סלפיטי. הבית הפינתי ברחובות ביל"ו 2–חזקיהו המלך 32 60, נבנה בשנות הארבעים על ידי משפחת דמיאני. לאב המשפחה, ברנאבה דמיאני, היתה חנות אופטיקה ברחוב יפו והוא פרסם מודעות עבורו ב"כל ירושלים" בעברית ובאנגלית. בשנים האחרונות נוספו לבית החד־קומתי המקורי שלוש קומות, והוא השתנה כמעט ללא היכר.

طريق المالحة والقنصلية العراقية، محور المعارك

نواصل السير في شارع «يوردي هسيراة» بجانب بيوت عائلة مرقس (رقم ٢١، ليس هو البيت الأصلي) 55، وعوض واسبير والبدير، س. الطليلة (رقم ١٠) 56، جدة وأعمام هالة السكاكيني/ (رقم ١٢) 57 زاوية شارع بيلو. نتجه يسارا وبعدها فورا نتجه يسارا إلى شارع حزقياهو هميلخ. في شارع بيلو ٣ 58 كان هناك حسب مذكرات هالة السكاكيني الخياط وادي في بيت رقم ١ 59 عاشت عائلة سلفيتي. البيت على زاوية شارع بيلو ٢ ـ حزقياهو هميلخ ٣٢ 60، أقيم في سنوات الأربعينيات بأيدي عائلة دمياني. كان لرب العائلة برنابا دمياني حانوت بصريات في شارع يافا وقد نشر إعلانات ترويج للحانوت في صحيفة «كل يروشلايم» بالعبرية والإنجليزية. أضيفت في السنوات الأخيرة أضيف إلى البيت الأصلي من طابق واحد ثلاث طبقات وقد تغيّر بشكل تام تقريبا.

רחוב חזקיהו המלך, בשוליים הדרומיים של קטמון, כונה בימי המנדט "דרך אלמאלחה", על שם הכפר הפלסטיני בפאתיה הדרומיות של ירושלים שאליו הוביל. הבתים ברחוב חזקיהו המלך 30 ו-28 [61] [62], עם חצר משותפת, נבנו על ידי משפחת מורקוס שגרה ברחוב יורדי הסירה 21 (שבנתה גם את הבית שבפינת רחוב תל חי 13 ורחוב רחל אמנו 22, שלידו כבר חלפנו) [37]. בבית מספר 30 נמצא פנסיון Bellevue שנוהל על ידי אחת מבנות המשפחה, והבניין השני הושכר לקונסוליה העיראקית. האלה אלסכאכיני כותבת ביומנה ב-5 בינואר 1948, אחרי פיצוץ מלון סמירמיס, שדודתה מליה הלכה עם משלחת נשים מקטמון לקונסול העיראקי כדי לבקש ממנו להביא לשכונה חיילים של הלגיון הערבי כדי להגן על עצמו ועל השכונה. עד הלילה הגיעו חמישה חיילים.

شارع حزقياهو هميلخ في الأطراف الجنوبية للقطمون، سمي أيام الانتداب شارع المالحة على اسم القرية الفلسطينية في الطرف الجنوبي للقدس التي أوصل إليها. البيتان في شارع حزقياهو هميلخ ٣٠ و ـ ٢٨ [61] [62]، مع ساحة مشتركة أقيما بأيدي عائلة مرقس التي سكنت في شارع يوردي هسيراة ٢١ (التي أقامت أيضا البيت في زاوية شارع تل حاي ١٣ وراحيل أمنا ٢٢ وكنّا مررنا بجانبه) [37]. في بيت رقم ٣٠ نجد بنسيون Bellevue الذي أشرفت عليه وادة من بنات العائلة والبيت الثاني تم تأجيره للقنصلية العراقية. كتبت هالة السكاكيني في مذكراتها يوم ٥ كانون الثاني ١٩٤٨، بعد تفجير فندق سميراميس أن عمتها مالية ذهبت مع وفد نسائي من القطمون إلى القنصل العراقي حتى يطلبن منه أن يستقدم إلى الحي جنودا من اللواء العربي لحماية نفسه والحي. وذكرت أن خمسة جنود وصلوا إلى هناك حتى المساء.

האלה סכאכיני כותבת ביומנה ב-5 בינואר 1948, אחרי פיצוץ מלון סמירמיס, שדודתה מליה הלכה עם משלחת נשים מקטמון לקונסול העיראקי כדי לבקש ממנו להביא לשכונה חיילים של הלגיון הערבי כדי להגן על עצמו ועל השכונה.

אחרי כיבוש מנזר סן סימון, בסוף אפריל 1948, השתלטה ה"הגנה" על דרך אלמאלחה ועל בניין הקונסוליה, וגילתה שזו כבר פינתה את המקום. על פי רדיו ה"הגנה" נהרגו בקרב על בניין הקונסוליה לפחות 11 ערבים ו-25 נפצעו, ביניהם אבו דיה, מפקד אלקטמון. איש אחד מאנשי ה"הגנה" נהרג וחמישה נפצעו. עבדאללה א־תל, מפקד הלגיון הערבי בירושלים, בא בזיכרונותיו בטענות קשות נגד הבריטים, אשר לדבריו מנעו מאנשיו לסייע בקרב על קטמון ובכך למעשה מסרו את השכונה לידי ה"הגנה".

בהמשך הרחוב, בצד השני, זוכרת האלה אלסכאכיני את בתי משפחות סליהיל (מספר 23, היום נמצא בו בית מרקחת) [63], חדאד (מספר 21) [64] וקוואלקנטי (מספר 19) [65] ואת מלון Claridge (מספר 15) [66] אותו ניהלה משפחת פריג'. פרסומת באנגלית עבור המלון ציינה שהוא נמצא במקום יפה על גבעת קטמון ולו חדרים מרווחים עם מים חמים, הסקה מרכזית ומטבח ששמו הולך לפניו. ב-1949 קיבלה הסוכנות היהודית את המבנה לידיה, כנראה

بعد احتلال دير سان سيمون، في نهاية نيسان ١٩٤٨، استولت منظمة ال«هاجاناة» على طريق المالحة وعلى مبنى القنصلية لتكتشف أن العاملين فيها قد أخلوها المكان. قُتل، حسب راديو ال«هاجاناة»، في المعركة على مبنى القنصلية ١١ عربيا على الأقل واصيب ٢٥ آخرين، بينهم أبو دية قائد القطمون. وقتل من ال«هاجاناة» رجل واحد وأصيب خمسة آخرون. وكان عبدالله التل قائد الفصيل العربي في القدس نحا في مذكراته باللائمة على البريطانيين الذين منعوا من رجاله أن يساعدوا في معركة القطمون وهكذا عمليا سلموا الحي إلى ال«الهجاناة».

في تتمة الطريق من الناحية الثانية، تذكر هالة السكاكيني بيت عائلة سليهيل (رقم ٢٣، توجد فيه حاليا صيدلية) [63]، حداد (رقم ٢١) [64] وقوالقنطي (رقم ١٩) [65] وفندق Claridge (رقم ١٥) [66] الذي أدارته عائلة فريج. في إعلان بالإجليزية عن الفندق أشارت إلى أنه موجود في موقع جميل على تلة القطمون وفيه غرف واسعة مع مياه

מהאפוטרופוס לנכסי נפקדים, והיום נמצאת בו מכללה ללימודי קודש לבנות מחו"ל.

ממול, ברחוב חזקיהו המלך 20 67 פינת רחוב בוסתנאי, נמצא הבית שבנה בשנות השלושים נ' זאפיריאדיס, בן הקהילה היוונית-אורתודוקסית ובעל מעדנייה ברחוב ממילא, קרוב לשער יפו. אחרי שהבריטים הקימו בפברואר 1947 את איזורי הביטחון, נותרו הבתים מבית זאפיריאדיס מזרחה באיזור הביטחון A, אשר השתרע עד לתחנת הרכבת, ושער הכניסה אליו נמצא ליד הבית. הבית השכן, ברחוב חזקיהו המלך 18 68, היה שייך למשפחה הפלסטינית ע'ווי, ובית מספר 12 69, פינת רחוב תל חי, נבנה בשנות הארבעים על ידי משפחת ברכאת לצורכי השכרה.

ساخنة وتدفئة مركزية ومطبخ شهرته واسعة. في العام ١٩٤٩ تسلمت الوكالة اليهودية المبنى من الوصي على أملاك الغائبين كما يبدو، يحتوي المبنى اليوم على كلية دينية للبنات من الخارج.

بالمقابل، في شارع حزقياهو هميلخ ٢٠ 67 زاوية شارع بستناي يقوم البيت الذي بناه ن. زافيرياديس، من الطائفة اليونانية - الأرثوذكسية وصاحب بقالة في شارع مميلا بالقرب من باب يافا. بعد أن أقام البريطانيون في العام ١٩٤٧ المنطقة الآمنة بقيت أحد بيوت زافيرياديس شرقا في منطقة أمني A، التي امتدت حتى محطة القطار وكانت بوابة الدخول إليه بجوار البيت. البيت المجاور، في شارع حزقياهو هميلخ ١٨ 68 كان تابعا لعائلة غاوي الفلسطينية، وبيت رقم ١٢ 69 زاوية شارع تل حاي أقيم في الأربعينيات بأيدي عائلة بركات لغرض الإيجار.

كتبت هالة السكاكيني في مذكراتها يوم ٥ كانون الثاني ١٩٤٨، بعد تفجير فندق سميراميس أن عمتها ماليه ذهبت مع وفد نسائي من القطمون إلى القنصل العراقي حتى يطلبن منه أن يستقدم إلى الحي جنودا من اللواء العربي لحماية نفسه والحي.

המושבה היוונית: שרידים של שכונה רב־תרבותית

ממשיכים ברחוב חזקיהו המלך אחרי הכיכר, עד סופו, פונים ימינה לרחל אמנו, ושוב ימינה לרחוב יהואש. חולפים ליד בית מספר 8 70, שנבנה ב-1905 בערך על ידי אנדוניס מיסרליס, מנהל מחלקת התחזוקה של שירותי הדואר המנדטוריים בירושלים, וליד בית מספר 6 71, ביתם של יורגוס איליו, סוחר עשיר בספוגי ים, ורעייתו זואי לבית מינגליס. מגיעים לרחוב יהושפט, אל החזית האחורית של מתחם שמעליו מתנופף דגל יוון. זה מועדון הקהילה היוונית-אורתודוקסית 72, המשתרע בין הרחובות יהושפט, יואב, יהושע בן נון ואבנר – לבה של המושבה היוונית.

המושבה היוונית נוסדה על ידי הארכימנדריט אפתימיוס, מראשי הפטריארכיה היוונית-אורתודוקסית וראש כנסיית הקבר, בכוונה למצוא פתרון לצפיפות הגוברת ברובע הנוצרי בעיר העתיקה. כמבנה ראשון נבנה ב-1902 מועדון

الحي اليوناني: آثار حي متعدد الثقافات

نواصل السير في شارع حزقياهو هميلخ بعد الساحة، إلى نهايته، نتجه يمينا إلى شارع راحيل أمنا، ومرة أخرى نتجه إلى اليمين لشارع يهوآش. نمرّ بجوار بيت رقم ٨ 70، وبناه في العام ١٩٠٥ تقريبا أندونيس ميسرليس، مدير الصيانة في خدمات البريد الانتدابي في القدس، وبجانب بيت رقم ٦ 71، وهو بيت يورغوس إيليو، تاجر ثري بأسفنج البحر، وزوجته زواي من عائلة مينجليس. نصل شارع يهوشفاط، إلى الجهة الخلفية لموقع يرتفع عليه العلم اليوناني. إنه النادي اليوناني - الأرثوذكسي 72 الذي يقوم بين شارع يهوشفاط ويوآب ويهوشع بين نون وأفنير - قلب الحي اليوناني.

تأسس الحي الألماني على يد الأرشمندريت أبتيميوس من رئاسة البطريركية اليونانية الأثوذوكسية ورئيس كميسة المهد لغرض إيجاد حلّ للاكتظاظ المتزايد في الحي المسيحي في البلدة القديمة. المبنى الأول أقيم في العام ١٩٠٢

״ההורים שלנו לא מנעו מאתנו ליצור באופן חופשי קשרים עם כולם – ערבים, יהודים, יוונים, ארמנים, אשורים, אתיופים. עם הזמן ידענו לזהות אותם לפי המראה שלהם, ואוזנינו היו מותאמות היטב לשפות ולניבים השונים שלהם.״

הקהילה. בתקופת המנדט התגוררו בשכונה מלבד יוונים גם משפחות פלסטיניות נוצריות ומוסלמיות, משפחות ארמניות ומשפחות של פקידים וקצינים בריטים. ג'ון רוז, בן לאם ארמנית ולאב בריטי, אשר גר עם הוריו במושבה היוונית, מתאר בזיכרונותיו את אופי השכונה:

> מגיל צעיר דרבנו אותנו הסביבה שלנו, החיים הכפריים מתחת כיפת השמים והאנשים מסביבנו. אהבנו אותם והם אהבו אותנו; הפנמנו רבות מתכונותיהן העמוקות, את הידידות שלהם, את הכנסת האורחים שלהם ואת רוחב לבם. הקשר שלנו עמם העשיר את הילדות שלנו ולמדנו ערבית ללא שום מאמץ. [...] ההורים שלנו לא מנעו מאתנו ליצור באופן חופשי קשרים עם כולם – ערבים, יהודים, יוונים, ארמנים, אשורים, אתיופים. עם הזמן ידענו לזהות אותם לפי המראה שלהם, ואוזנינו היו מותאמות היטב לשפות ולניבים השונים שלהם. היתה זו פריבילגיה גדולה מאוד להשתייך לתערובת כה יפה ואקזוטית של תרבויות.

كنادٍ للطائفة. عاش في الحي زمن الانتداب إضافة إلى أبناء الطائفة عائلات فلسطينية مسيحية ومسلمة، عائلات أرمنية وعائلات موظفين وضباط بريطانيون. جون روز من أم أرمنية وأب بريطاني الذي عاش في الحي مع والديه في الحي اليوناني يصف في مذكراته طابع الحي:

> من جيل صغير أغرتنا بيئتنا والحياة القروية تحت قبة السماء والناس من حولنا. أحببناهم وأحبونا; ذوّتنا الكثير من صفاتهم العميقة، صداقتهم، حفاوة الضيافة ورحابة صدرهم. علاقتنا بهم أغنت طفولتنا وتعلمنا العربية دون عناء. [...] لم يمنعنا والدانا من إقامة علاقات بشكل حرّ مع الجميع - العرب، اليهود، اليونانيين، الأرمن، والأشوريين والأثيوبيين. مع الوقت تعلمنا كيف نتعرف عليهم من منظرهم، وكانت آذاننا تتعدّل تماما وفق لغاتهم ولهجاتهم المختلفة. كان هذا امتياز كبير أن ننتمي إلى هذا التنوع من الثقافات.

פעילותו של מועדון הקהילה הופסקה עם הנכבה, אך חודשה אחרי מלחמת ששת הימים, כאשר בני העדה ממזרח ירושלים יכולים היו שוב להגיע לכאן.

ברחוב יואב (כפי שהוא מכונה היום), בצדו השמאלי של מתחם מועדון הקהילה, היו בתיהן של שתי משפחות פלסטיניות: בית מספר 4 **73** היה שייך למשפחת נור סאלם, שמכרה אותו ב־1939 לדאוד אלח'טיב, ובית מספר 2 **74** למשפחת אליאס סאבאט, סוחר מבית לחם, שהשכיר את דירת הקרקע לשופט עלי יונס אלחסיני ואת הקומה העליונה לקלייטון, פקיד בכיר במחלקת הבריאות הבריטית. דרך רחוב יואב מגיעים אל רחוב יהושע בן נון, בו גר ככל הנראה ג'ון רוז.

نشاط نادي الطائفة توقف مع النكبة، واستُأنف بعد حرب الأيام الستة، بعد أن كان بمقدور أبناء الطائفة من القدس الشرقية الوصول إلى هنا.

في شارع يوآب (كما يسمى اليوم)، في يسار موقع نادي الطائفة، كان بيتا عائلتين فلسطينيتين/ بيت رقم ٤ **73** الذي كان لعائلة نور سالم التي باعته في العام ١٩٣٩ لداود الخطيب وبيت رقم ٢ **74** بيت عائلة الياس سباط، تاجر من بيت لحم الذي أجّر الطابق الأرضي للقاضي علي يونس الحسيني والطابق العلوي لكلايتون، موظف كبير في قسم الصحة البريطاني. نصل عبر شارع يوآب إلى شارع يهوشع بن نون، الذي عاش فيه كما يبدو جون روز. كان روز قرر البقاء في الحي عندما رحل والداه وشقيقته في شباط ١٩٤٨ من البلاد،

لم يمنعنا والدانا من إقامة علاقات بشكل حرّ مع الجميع ـ العرب، اليهود، اليونانيين، الأرمن، والأشوريين والأثيوبيين. مع الوقت تعلمنا كيف نتعرف عليهم من منظرهم، وكانت آذاننا تتعدّل تماما وفق لغاتهم ولهجاتهم المختلفة.

רוז החליט להישאר בשכונה כאשר הוריו ואחותו עזבו בפברואר 1948 את הארץ, במסגרת פינוי הפקידים הבריטים, והיה לעד לבריחת התושבים נוכח הקרבות באיזורים הסמוכים. בזיכרונותיו הוא כותב:

> לקראת סוף אפריל 1948 המצב הידרדר לנקודה בה לא היה חכם להסתובב אלא אם כן לא היתה ברירה. אוכלוסיית המושבה היוונית הצטמצמה מיום ליום, וחברים ושכנים שאמרו לי שיישארו נעלמו בחשאי. משפחות שכרו משאיות קטנות כדי לקחת אותן, את מטענן ואת חפציהן. לא היה זמן להיפרד; אנשים העדיפו לעזוב בחשאי עם עלות השחר. מחמד, החלבן, הפסיק לעשות את סיבוביו הרגילים. לקוחותיו עזבו, והיה זה מסוכן מדי עבורו להעז ולצאת מהעיר העתיקה. הכפריים הפסיקו להביא את הירקות והפירות שלהם. המושבה היוונית היתה עתה כמעט נטושה, להוציא כחמש משפחות יווניות שנותרו.

في إطار إخلاء الموظفين البريطانيين وكان شاهدا على هروب السكان في ضوء المعارك في المناطق القريبة. وقد كتب في مذكراته:

> عشية نهاية نيسان ١٩٤٨ تدهور الوضع إلى حدّ لم يكن من الحكمة عنده التجوال إلا إذ لم يكن من ذلك مفرّ. تقلص سكان الحي اليوناني من يوم إلى آخر، اصدقاء وجيران قالوا لي أنهم سيبقون غادروا سرا. عائلات استأجرت شاحنات صغيرة لتقلها مع حمولتها وأغراضها. لم يكن متسع للوداع، فضل الناس الرحيل سرا عند الفجر. محمد بائع الحليب توقف عن جولاته المعتادة. زبائنه هربوا وكان مخاطرة حقيقية من جانبه أن يخرج خارج البلدة القديمة. توقف القرويون عن إحضار الفواكه والخضار. كان الحي الألماني الآن شبه مهجور عدا خمس عائلات يونانية ظلت هناك.

אחרי כיבוש מנזר סן סימון על ידי ה"הגנה" גם רוז לא העז להישאר, ועבר אל קרובי משפחתו בדרך בית לחם – משפחת קריקוריאן, אצלה מצא מקלט, כפי שכבר שמענו, גם שכרי אן־נמרי מקטמון. באוקטובר 1948 יכל רוז לראשונה לחזור למושבה היוונית ולבדוק מה קרה לביתו:

אכן 'פרצו' אל הבית. [...] הוא היה במצב נוגע ללב – הדלתות והחלונות עמדו פתוחים לרווחה, רהיטים נשברו, תמונות משפחתיות היו מפוזרות על הרצפה, כרכים של יצירות באך לעוגב אותם השאיר לי אבי הושלכו לגינה. פרצו גם אל המרתף ואל עליית הגג למרות שלא היה שם דבר. הבורות נפתחו ורוקנו ממימיהם, והבית עמד עתה באמצע הרחוב כי חומת הגינה פורקה ואבניה שולבו במחסומים. [...] המושבה היוונית היתה כולה נטושה. כל בית נטוש היה פרוץ ובזוז, החדרים היו מלאים אשפה.

بعد احتلال دير سان سيمون بأيدي قوات الـ«هجاناة»، لم يجرؤ روز أيضا على البقاء وانتقل إلى بيت أقربائه في شارع بيت لحم. عائلة كريكوريان، حيث وجد ملجأ، كما قد كنا سمعنا، مثلما فعل شكري النمري من القطمون. في أكتوبر ١٩٤٨ كان بمقدور روز أن يعزد لأول مرة إلى الحي اليوناني لفحص ما حلّ ببيته:

أجل لقد اقتحموا البيت. [...] كان في وضع بائس. كانت الأبواب والشبابيك مفتوحة على وسعها، انكسر الأثاث، كانت الصور العائلية منتشرة على الأرض، أجزاء من إبداعات باخ التي تركها لي والدي للأورغان كانت مرمية في الحديقة. اقتحموا أيضا القبو والغرفة العلوية رغم أنه لم يكن هناك أي شيء. تم فتح الآبار وسحب مياهها وكان البيت الآن وسط الطريق بعد أن تم تفكيك سور البيت واستعملت حجارته للحواجز. [...] كان الحي اليوناني الآن مهجورا تماما. كل بيت مهجور كان مُقتحما ومنهوبا والغرف مليئة بالنفايات

"שוטטתי דרך השכונות אותן הכרתי בצורה כה אינטימית, אך שהיו עתה כה זרות: אנשים זרים נהנו מהחיים על מרפסות בתיהם של חברים בהם הייתי אורח תדיר."

בהמשך נכנסו דיירים יהודים לבית רוז, שחולק לשתי דירות. עץ האורן ועץ הפלפל נגדעו, והגינה היפה הוזנחה. רוז המשיך להסתובב בשכונתו. כך כתב:

מצאתי את עצמי הולך לעתים תכופות למושבה היוונית, רק כדי להתבונן ולעורר זיכרונות יקרים. שמרתי את מחשבותיי לעצמי, לא שמו לב אליי ומעולם לא יצרתי קשר עם מחזיקי הבית, אשר כלפיהם הרגשתי בחשאי טינה. עדיין ראיתי את הבית כשלי, וקיוויתי לחזור אליו יום אחד. החלק העצוב ביותר עבורי היה העדר פנים מוכרות. שוטטתי דרך השכונות אותן הכרתי בצורה כה אינטימית, אך שהיו עתה כה זרות: אנשים זרים נהנו מהחיים על מרפסות בתיהם של חברים בהם הייתי אורח תדיר.

لاحقا دخل مهاجرون يهود إلى بيت روز الذي قسم إلى شقتين. تم قطع شجرة الصنوبر وشجيرة الفلفل وإهمال الحديقة الجميلة. واصل روز التجول في حارته. وهذا ما كتبه:

وجدت نفسي أذهب في أوقات متقاربة إلى الحي اليوناني، لغرض التأمل واسترجاع ذكريات غالية. حافظت على أفكاري لنفسي، لم ينتبهوا إليّ ولم أحدث أي اتصال مع ساكني البيت الذين شعرت سرا تجاههم بالضغينة. حتى الآن أرى بيتي وتمنيت أن أعود إليه في يوم من الأيام. ما أحزنني بشكل خاص هو غياب وجوه أعرفها. أناس غرباء تمتعوا بالحياة على شرفات بيوت أصدقاء كنت أزورهم دائما.

תחושת הזרות של רוז התגברה וב-1953 הוא הגיש בקשה לעבור לעמאן. ב-4 בפברואר 1954 נפרד משכונות ילדותו וחצה את שער מנדלבאום למזרח ירושלים.

פונים שמאלה ברחוב יהושע בן נון, חולפים ליד ביתו של שוקי סעד, קצין בבולשת הבריטית (ברחוב מישאל 5 שמשמאלנו, פינת רחוב יהושע בן נון) 75 , ופונים ימינה בסוף רחוב יהושע בן נון לרחוב רחל אמנו, עליו ממשיכים עד קצהו ברחוב עמק רפאים.

شعور الغربة لدى روز زاد في العام ١٩٥٣ فقدم طلبا للانتقال إلى عمان. في ٤ شباط ١٩٥٤ ودع حي طفولته وعبر بوابة مندلباوم إلى القدس.

نتجه يسارا في شارع يهوشع بن نون، نمرّ بجانب بيت شوقي سعد ضابط في المخابرات البريطانية (شارع ميشئيل ٥ على يسارنا، زاوية شارع يهوشع بن نون) 75 ونتجه يمينا في نهاية شارع يهوشع بن نون إلى شارع راحيا أمنا ونسير فيه حتى آخره في شارع عيمق رفئيم.

ما أحزنني بشكل خاص هو غياب وجوه أعرفها. أناس غرباء تمتعوا بالحياة على شرفات بيوت أصدقاء كنت أزورهم دائما».

המושבה הגרמנית: בתים פלסטיניים מפוזרים בין בתי הטמפלרים

רחוב עמק רפאים היה הרחוב הראשי של המושבה הגרמנית-הטמפלרית, אשר נוסדה ב-1873. רוב תושביה היו בני העדה הטמפלרית, אך בשכונה גרו גם מספר פלסטינים. הבית ברחוב עמק רפאים 40 76 פינת רחל אמנו, נבנה בשנות השלושים על ידי מישל סמאחה ואחיו לשם השכרה. בהמשך הוא נמכר לבן משפחת אלדג'אני המוסלמית, שבבעלותה היו מספר בתים ברחובות הסמוכים (שנקראים היום רחוב רות, רחוב הצפירה ורחוב דור ודורשיו) שלכן כונו "רובע דג'אני". ערב כיבוש קטמון נמכר הבית לאחד מבני משפחת ברכאת. אחר הכיבוש השתלט עליו הצבא הישראלי והוא שימש מספר חודשים מפקדת דרום ירושלים, בפיקודו של מוריס בסן.

حي الألمانية: بيوت فلسطينية موزعة بين بيوت التمبرليين

شارع عيمق رفئيم كان الرئيسي في حي الألمانية ـ التمبرلي، الذي تأسس في العام ١٨٧٣. كان معظم سكانه من أتباع الطائفة التمبرلية وإن سكنها أيضا بعض العائلات الفلسطينية. البيت في عيمق رفئيم ٤٠ 76 زاوية شارع راحيل أمنا، أقيم في الثلاثينيات بأيدي المهندس المعماري ميشيل سماحة وشقيقه لغرض الإيجار، وبيع لاحقا لأحد أفراد عائلة الدجاني المسلمة التي كان في ملكيتها عدد من البيوت في الشوارع المجاورة (التي تدعى اليوم شارع روت، شارع هتسفيراة وشارع دور) وسميت حي الدجاني. عشية احتلال القطمون بيع البيت لأحد أفراد عائلة بركات. بعد الاحتلال استولى عليه الجيش الإسرائيلي وكان لبضع شهور مقرا لقيادة جنوب القدس بقيادة موريس بسان.

בקומת הקרקע גרה המשפחה עם שבעת ילדיה, הקומה העליונה הושכרה, ובסוף שנות השלושים גר בה מסטפה אלח'אלדי, ראש העיר הממונה בשנים 1938–1943.

הבית השכן, ברחוב עמק רפאים 38 77 פינת רחוב הצפירה, נבנה בשנות השלושים ונתרם בידי בעליו לוועד הערבי העליון שהוקם ב–1936 בראשות המופתי חאג' אמין אלחסיני. הבית ברחוב עמק רפאים 36 78 נבנה בשנות השלושים על ידי משפחת טהבוב. בקומה העליונה התגורר שיח' תופיק טיבי, חבר בית הדין המוסלמי העליון. גם הבית ברחוב עמק רפאים 34 79 נבנה בשנות השלושים, על ידי משפחת אלמיניאן הארמנית שהמשיכה להתגורר בו עד ראשית שנות השבעים. הבית ברחוב עמק רפאים 32 80 השתייך למשפחת אלח'טיב, ובקומה העליונה התגורר עלי ח'סנא, שופט בבית המשפט המחוזי בירושלים בתקופת המנדט. ממול, ברחוב עמק רפאים 35 פינת רחוב חנניה 81, חיה משפחת איסאק אבו אלפלאת, מענף משפחת ברכאת המוסלמית מחברון.

לידה, ברחוב עמק רפאים 33 פינת רחוב מסריק 82, בנתה ב–1922 משפחת גארבידיאן הארמנית את ביתה. אבי המשפחה היה בעל חנות נעליים

البيت المجاور في شارع عيمق رفائيم ٣٨ 77 زاوية شارع هتسفيراة، اقيم في الثلاثينيات وتبرع به صاحبه للجنة العربية العليا التي أقيمت في ١٩٣٦ برئاسة المفتي أمين الحسيني. البيت في عيمق رفائيم ٣٦ 78 أقيم على يد عائلة طهبوب. وسكن في طبقته العليا الشيخ توفيق الطيبي عضور المحكمة الدينية الإسلامية العليا. كذلك البيت في شارع عيمق رفائيم ٣٤ 79 أقيم في الثلاثينيات بأيدي عائلة المينيان الأرمنية التي واصلت العيش فيه حتى بداية سنوات السبعين. البيت في عيمق رفائيم ٣٢ 80 كان لعائلة الخطيب، وفي طبقته العليا سكن علي خسنا قاضي المحكمة المركزية في القدس زمن الانتداب. مقابله في شارع عيمق رفائيم ٣٥ زاوية شارع حننايا 81، عاشت عائلة اسحاق أبو الفلات من فروع عائلة بركات الخليلية. إلى جانبها، في شارع عيمق رفائيم ٣٣ زاوية شارع مسريك 82 أقامت عائلة جاربيديان الأرمنية في العام ١٩٢٢ بيتها. كان رب العائلة صاحب محلّ للأحذية في بناية الأرمن في شارع يافا ١٩، الذي تخصص في صناعة الحذية على الطلبية. عاشت العائلة في الطابق الأرضي مع

יוקרתית בבניין הארמנים ברחוב יפו 19, שהתמחתה בתפירת נעליים על פי הזמנה. בקומת הקרקע גרה המשפחה עם שבעת ילדיה, הקומה העליונה הושכרה, ובסוף שנות השלושים גר בה מסטפה אלח'אלדי, ראש העיר הממונה בשנים 1943-1938. משפחת גארבידיאן עזבה ב-1947 את הארץ לצ'ילה, ומשום שזו לא הוגדרה ארץ עוינת (שההגירה אליה היתה על פי חוק נכסי נפקדים סיבה לשלול את זכות בעלותו של המהגר על רכושו בארץ), הבית לא נחשב רכוש נפקדים ונותר בבעלות המשפחה עד למכירתו ב-1987. הסופרת בתיה גור רכשה ב-1997 אחת הדירות בקומה העליונה, ותיאור הבית בו נמצאת גופת הנרצחת ברומן "רצח בדרך בית לחם" הוא למעשה תיאור בית גארבידיאן.

سبعة أبنائها فيما تم تأجير الطابق العلوي الذي سكنه في نهاية الثلاثينيات مصطفى الخالدي، رئيس البلدية المعين في السنوات ١٩٣٨-١٩٤٣. رحلت عائلة جاربيديان في العام ١٩٤٧ إلى تشيلي، ولأنها لم تعرف كدولة معادية (كان الرحيل إلى دولة معادية وفق التعريف القانوني سببا في حرمان المهاجر من حقه في ملكه في البلاد)، فإن البيت لم يُعتبر كملك غائبين وبقي في ملكية عائلة جاربيديان إلى حين بيعه في العام ١٩٨٧. وقد اشترت الأديبة باتيا غور في العام ١٩٩٧ أحدى الشقق في الطابق العلوي، وتوصيف البيت الذي وجدت فيه جثة القتيلة في روايتها «جريمة قتل في شارع بيت ليحم» هو توصيف لبيت جاربيديان.

عاشت العائلة في الطابق الأرضي مع سبعة أبنائها فيما تم تأجير الطابق العلوي الذي سكنه في نهاية الثلاثينيات مصطفى الخالدي، رئيس البلدية المعين في السنوات ١٩٣٨-١٩٤٣.

בצד השני של פינת רחוב מסריק, ברחוב עמק רפאים 31 **83**, נמצא אחד מארבעה בתים בבעלות משפחת מאסו הפלסטינית-נוצרית, שנבנה בראשית שנות הארבעים. ב-1941 נפתח בו בית הקפה Loy בהנהלת ברטה וצבי כהן, בו התארחו בריטים, יהודים, ערבים ואנשי הקונסוליות הזרות ששכנו בקטמון.

في الجهة الثانية لزاوية شارع مسريك، في شارع عيمق رفائيم ٣١ **83**، نجد أحد البيوت الأربعة لعائلة ماسو الفلسطينية المسيحية الذي أقيم في أوائل الأربعينيات. فُتح في هذا البيت في العام ١٩٤١ مقهى Loy بإدارة بارتا وتسفي كوهن، حيث اعتاد أن يجلس فيها بريطانيون ويهود وعرب وموظفي القنصليات الأجنبية في القطمون.

אלבקעה:
ראשיתה וסופה של ההתיישבות הפלסטינית בדרום ירושלים

פונים ימינה לרחוב מסריק, חוצים את שביל ההליכה עם שרידי מסילת הרכבת, ופונים שמאלה לדרך הרכבת. דרך הרכבת מהווה את הגבול המערבי של שכונת בקעה, המפרידה אותה מהמושבה הגרמנית. בקעה ואבו תור הן השכונות הפלסטיניות הראשונות שהוקמו מחוץ לחומות מדרום לעיר העתיקה. משפחות מוסלמיות אמידות מהעיר העתיקה, אשר ביקשו לצאת מתנאי המגורים הצפופים, החלו בשנות השבעים של המאה ה-19 לקנות את האדמות שהיו בבעלות תושבי אלמאלחה, בית ג'אלא ובית לחם או היו אדמות מדינה עות'מניות וששימשו עד אז כרמים, גנים ומקום מרעה לצביים ולעופרים. בהמשך התיישבו בבקעה גם משפחות נוצריות אחדות – פלסטיניות, יווניות וארמניות. הקמת תחנת הרכבת ב-1892 ובניית מועדון הספורט הבריטי ושוק נמאמרה בתקופת המנדט הביאו לשיפור תנאי

البقعة:
بداية ونهاية السكن الفلسطيني جنوبي القدس

نتجه يمينا إلى شارع مسريك، نعبر ممر المشارة بمحاذاة بقايا سكة الحديد ونتجه يسارا إلى طريق القطار. طريق السكة يشكل الحد الغربي لحي البقعة الذي يفصله عن حي الألمانية. البقعة وأبو الطور هما الحيان الفلسطينيان اللذان أقيما خارج أسوار البلدة القديمة. عائلات مسلمة ثرية من البلدة القديمة، حاولت أن تخرج من السكن المكتظ بدأت في سبعينيات القرن التاسع عشر بشراء أراض كانت في ملكية سكان قرية المالحة وبيت جالا وبيت لحم أو كانت أراضي الدولة العثمانية كانت إلى ذلك الحين مزروعة بالكروم ومراع للغزلان. لاحقا، سكن في البقعة أيضا بعض العائلات المسيحية - فلسطينية ويونانية وأرمنية. بناء محطة القطار في العام ١٨٩٢ وإقامة النادي الرياضي البريطاني وسوق النامرة في فترة الانتداب أدت كلها إلى تحسين شروط الحياة مثل الارتباط بشبكة المياه والكهرباء البلدية ورصف الشوارع ومجيء سكان

החיים, כגון חיבור לרשת המים והחשמל העירונית וריצוף הרחובות, ותושבים נוספים השתקעו בשכונה, ביניהם גם יהודים. ב–1947 מנתה בקעה כחמשת אלפים תושבים.

פונים שמאלה בדרך הרכבת, ועוברים ליד מספר בתי ארמנים: בדרך הרכבת 5 **84** בנה ב–1906 את ביתו הנפח ניגוריס ג'ורג'יאן, וב–1926 הוסיף לו קומה. לידו, בדרך הרכבת 3 **85**, הקים את בית משפחתו ב–1926 גאראבד קריקוריאן, צלם ידוע ובעל חנות צילום בשכונת ממילא סמוך לשער יפו.

בדרך בית לחם פונים ימינה. במספר 34 **86**, פינת דרך הרכבת (היום משתלה ומסעדה), ובדרך בית לחם 36 **87** נמצאו בתיהם של האחים האגופ וסוגמון קריקוריאן, שנבנו בשלהי המאה ה–19. ערב הנכבה גרה בבית האגופ המנוח אחותם הרווקה ארוזיאג קריקוריאן, ובבית סוגמון המנוח גרו ילדיו הרווקים, ד"ר קריקור קריקוריאן, סגן קצין רפואה ראשי לפלסטינה, ונזוהיה קריקוריאן.

إضافيين إلى الحي بينهم يهود. في العام ١٩٤٧ عد سكان البقعة نحو ٥ آلاف نسمة.

نتجه يسارا عبر طريق سكة القطار، ونمرّ بجوار بيوت عدد من الأرمن: في طريق هركيبت ٥ **84** أقام بيته في العام ١٩٠٦ الزجّاج نيغوريس جورجيان، وفي ١٩٢٦ أضاف إليه طابقا. بجانبه، في طريق هركيبت ٣ **85**، بيت أقامه في العام ١٩٢٦ جارباد كريكوريان وهو مصور مشهور وصاحب محل للتصوير في حي مأمن الله.

في طريق بيت لحم، نتجه إلى اليمين. في رقم ٣٤ **86**، زاوية طريق هركيبت (اليوم مشتلة ومطعم) وفي ديرخ بيت ليحم ٣٦ **87** نجد بيتي الأخوين هاجوب وسوجمون كريكوريان اللذين أقيما في نهايات القرن ألـ ١٩. عاشت في بيت المرحوم هاجوب عشية النكبة شقيقته العزباء أروزياغ كريكوريان، وعاش في بيت المرحوك سوجمون أبناه، د. كريكور كريكوريان نائب ضابط الصحة في فلسطين ونزهية كريكوريان. مع بداية المعارك، وبفضل عيادة د.

בית ג'ורג'יאן, רחוב דרך הרכבת 5 // بيت جورجيان، ديرخ هركيبت ٥

עם פרוץ הקרבות, הודות למרפאה של ד"ר קריקוריאן, הועברו הבתים לחסות הצלב האדום, וכפי שכבר שמענו, מצאו בהם מקלט בין היתר קרוב המשפחה ג'ון רוז וכן שכרי אנ־נמרי. הביטחון היחסי שהעניקה חסות הצלב האדום הקרין כנראה על השכנים. ג'ון רוז כותב בזיכרונותיו שבראשית מאי 1948 נותרו בבקעה עוד כ־150 אנשים, רבים בבתים סמוכים לבתי קריקוריאן: המשפחות הפלסטיניות האנגליקניות סאבאס ואיטאיים, ורופא השיניים ד"ר אבראהים ג'ורג' ואחותו אמה (שביקשו כולם מקלט בהוספיס הגרמני-קתולי סנט צ'רלס בצד השני של מסילת הרכבת), משפחות ג'ורג'יאן וקריקוריאן הצלם, בני הזוג היוונים פולימדס ומשפחת מרגריאן.

كريكوريان، وضع البيتان تحت إشراف الصليب الأحمر وقد كانا ملجأ ـ كما أشرنا سابقا ـ قريب عائلة جون روز وشكري النمري. الأمن النسبي الذي توفّر بفضل حماية الصليب الأحمر انعكس على الجيران، أيضا. زقد كتب جون روز في مذكراته أنه في بداية أيار ١٩٤٨ بقي في البقعة حوالي ١٥٠ شخصا الكثير منهم في بيوت مجاورة لبيتي كريكوريان: العائلتان الفلسطينيتان الأنجليكانيتان ساباس والتيّم وطبيب الأسنان د. إبراهيم جورج وشقيقته آما (وجميعهم طلبوا اللجوء في الهوسبيس الألماني ـ الكاثوليكي سانت تشارلس في الجهة الثانية لسكة الحديد)، عائلتا جورجيان وكريكوريان والزوجان اليونانيان بولميدس وعائلة مارغريان.

הם פתחו מספר קופסאות שעמדו להישלח לארצות הברית אל בן דוד של רוז, אך לא מצאו בהן כלי נשק, ואחר כך דרשו את המפתחות לדירת הגג הנטושה בה גרה משפחה מוסלמית ובדקו את הכול. למחרת הם חזרו עם משאית ולקחו את כל תכולת הדירה.

ב־14 במאי 1948 חלפה בדרך בית לחם פמלייתו של הנציב העליון אלן קנינגהם, בדרכו לעזוב את הארץ עם תום המנדט. כעבור שעות מעטות השתלטה ה"הגנה" על שכונת בקעה, והתושבים הנותרים מצאו את עצמם מבודדים ומנותקים. ג'ון רוז כותב על ימים אלה:

> כך תמו שלושים שנה של שלטון בריטי ביום היעד, 14 במאי 1948. החיילים מחוץ לשער עזבו מבלי לומר מילה. הרגשנו עתה חוסר ביטחון, לא נותרה סמכות לפנות אליה לעזרה והיינו לכודים בפרברים הדרומיים. הירי והתפוצצות המרגמות המשיכו במלוא עוצמתם, וההדים נשמעו מעל ירושלים כולה. הופצו שמועות שקבוצות קטנות של ה"הגנה" נראו ב־14 במאי באיזור המושבה היוונית והגרמנית, שהיה בשלב זה כמעט כולו נטוש. היה הרבה יותר מדי מסוכן עבורנו לצאת לרחוב. [...] בלילה זה כבשה ה"הגנה" את ההוספיס הגרמני, למרות שהיה תחת חסות הצלב האדום. חיילים איישו את מגדל הכנסייה, ואחרי חיפושים בהוספיס לקחו את הגברים הערבים המעטים הנותרים בגיל גיוס שמצאו למעצר. הצלב האדום מחה, וכעבור ימים ספורים עזבה ה"הגנה" את הבניין.

في ١٤ من أيار ١٩٤٨ مرت في شارع بيت ليحم حاشية المندوب السامي كنيغهام، في طريقه الرحيل عن البلاد مع انتهاء الانتداب. بعد ذلك بساعات استولت منظمة ألـ «هجاناة» على حي البقعة فوجد السكان الذين بقوا هناك أنفسهم وحيدين ومعزولين. وقد كتب جون روز عن هذه الأيام:

> هكذا انتهت ٣٠ سنة من الحكم البريطاني في اليوم الموعود، ١٤ أيار ١٩٤٨. الجنود خارج البوابة رحلوا دون أن يقولوا كلمة. شعرنا الآن بانعدام الأمن، لم تبق مرجعية نستعين بها وكنا محاصرون في الأحياء الجنوبية. إطلاق النار وانفجارات الهاون تواصلت بكل قوتها، وسُمع الدوي في أرجاء القدس كلها. انتشرت شائعات مفادها أن مجموعات صغيرة من ألـ«هجاناة» شوهدت في ١٤ أيار في منطقة حي الألمانية واليونان التي كانت مهجورة كليا تقريبا. كان الوضع في منتخى الخطورة بالنسبة لنا كي نتجول في الخارج. في هذه الليلة احتلت ألـ «هجاناة» الهوسبيس الألماني بالرغم من أنه كان تحت حماية الصليب الأحمر. تواجد الجنود في المدخل وبعد حملة تفتيش في الهوسبيس اقتادوا القليل من الرجال العرب في سن التجنيد وهم قلة إلى المعتقل. احتجّ الصليب الأحمر وأخلت ألـ «هجاناة» المبنى بعد أيام.

בבוקר 16 במאי השתלטו הכוחות היהודיים באופן מוחלט על הפרבר הערבי בקעה. לא היתה התנגדות כלשהי; הם פשוט נכנסו ותפסו בהדרגה בניינים במקומות אסטרטגיים. כמעט כל בית היה ריק: שולחנות ערוכים עם צלחות עם שרידי אוכל העידו על כך שהדיירים נמלטו בבלבול, בהלה ופחד. במטבחים אחדים נותרו תנורים דלוקים ומרכיביה של ארוחה מתוכננת הפכו לשרידים שחורים. [...] חיילים יהודים פטרלו ברחובות מסביב, ולא ראינו אף אחד אחר, אפילו לא את השכנים שנותרו בבתיהם במעלה הרחוב.

صباح ١٦ أيار استولت القوات اليهودية بشكل تام على الحي العربي في البقعة. لم تكن هناك مقاومة تذكر، ببساطة، دخلوا الحي وبدأوا بالاستيلاء على تدريجيا على مواقع استراتيجية. في كل بيت تقريبا كان مهجورا: موائد طعام حاضرة وصحون مع بقايا مأكولات دلّت على أن أصحابها هربوا مذعورين وخائفين. في بعض مطابخ البيوت تركت الأفران شغالة ومركبات من وجبات مقررة تحولت إلى بقايا متفحمة. [...] تجول جنود يهود في شوارع المنطقة ولم نر أي أحد آخر ولا حتى الجيران الذين بقوا في بيوتهم في آخر الشارع.

בספטמבר 1948 החליטו הרשויות הישראליות לרכז את הפלסטינים שנותרו במערב ירושלים באיזור מגודר, שהחל בפינת דרך הרכבת ודרך בית לחם והשתרע על כ–800 מטרים מרובעים דרומה. בתי משפחת קריקוריאן נכללו באיזור, והיתה גם

في أيلول ١٩٤٨ قررت السلطات الإسرائيلية أن تجمع الفلسطينيين الذين بقوا في القدس الغربية في منطقة مسيّجة بدأت في زاوية سكة الحديد وطريق بيت لحم وامتدت على ٨٠٠ متر مربع جنوبا. بيتا عائلة كريكوريان كانا ضمن هذه المنطقة، وكان

فتحوا عدة رزم كان من المفروض أن ترسل إلى الولايات المتحدة إلى ابن عم روز ولم يجدوا فيها سلاحا. بعد ذلك، طلبوا مفتاح العليّة المهجورة حيث تعيش أسرة عربية وفتشوا كل شيء. عادوا في اليوم التالي مع شاحنة وحمّلوا كل محتويات البيت.

גישה לחנות שפתח ניגוריס ג׳ורג׳יאן בהיתר הרשויות במוסך בתחום ההוספיס הגרמני. מי שביתו נמצא מחוץ לאיזור המגודר נאלץ לעזוב אותו ולהיכנס לאחד הבתים הנטושים בתוך הגדר. רק בעלי נתינות יוונית, שנותרו בעיקר במושבה היוונית, הורשו להישאר בבתיהם. תושבי האיזור המגודר הורשו לצאת ממנו מספר שעות כל יום, אך רק אל השכונות הסמוכות ולא אל מרכז העיר. הגדר לא מנעה מבוזזים לפרוץ פנימה. יום אחד הופיעו מספר אנשי לח"י בבית ארוזיאג קריקוריאן, וטענו שיש להם הוראה לערוך חיפושים. הם פתחו מספר קופסאות שעמדו להישלח לארצות הברית אל בן דוד של רוז, אך לא מצאו בהן כלי נשק, ואחר כך דרשו את המפתחות לדירת הגג הנטושה בה גרה משפחה מוסלמית ובדקו את הכול. למחרת הם חזרו עם משאית ולקחו את כל תכולת הדירה.

هناك إمكانية متاحة للوصول إلى الحانوت التي فتحها نيغوريس جورجيان بتصريح من السلطات في كراج في الهوسبيس الألماني. كل مَن كان بيته خارج المنطقة المسيجة كان عليه أن يتركه ويدخل أحد البيوت داخل المنطقة التي احاط بها السياج. فقط ذوو الجنسية اليونانية الذين بقوا بالأساس داخل الحي اليوناني سمح لهم البقاء في بيوتهم. سُمح لسكان المنطقة المسجة أن يخرجوا منها لبضع ساعات في اليوم وفقط إلى الأحياء المجاورة وليس إلى مركز المدينة. في أحد الأيام حضر عدد من عناصر منظمة «ليحي» إلى بيت أروزياغ كريكوريان وادعوا أن لديهم أمر بالتفتيش. فتحوا عدة رزم كان من المفروض أن ترسل إلى الولايات المتحدة إلى ابن عم روز ولم يجدوا فيها سلاحا. بعد ذلك، طلبوا مفتاح العليّة المهجورة حيث تعيش أسرة عربية وفتشوا كل شيء. عادوا في اليوم التالي مع شاحنة وحمّلوا كل محتويات البيت.

בינואר 1949 הוענקו לתושבי האיזור המגודר תעודות זהות ישראליות, אך רק בנובמבר פורקה הגדר ובוטלו הגבלות התנועה. רבים לא ראו יותר את מקומם בשכונות, שהיו לשכונות יהודיות. ד"ר קריקור ונזוהיה קריקוריאן החליטו כבר באמצע יוני 1948 לעזוב, ועברו בסופו של דבר לביירות. ב-26 בינואר 1949 דיווח ה-Palestine Post על 15 ערבים שעברו לבני משפחותיהם במזרח העיר, ביניהם 12 בני משפחת חנניה ואחמד עאשור בן ה-78, המוח'תאר לשעבר של בקעה עילית, שמשפחתו עזבה במאי 1948 "וביקשה ממנו להישאר ולשמור על רכושם. הם הבטיחו לו שתוך שבועיים הערבים יכבשו את תל־אביב והם יחזרו. אחרי שחיכה מספיק זמן הוא החליט להצטרף אל משפחתו". ג'ון רוז, כפי שכבר שמענו, עזב ב-1954. עם המעטים שנותרו נמנו בני משפחת אנ־נמרי, ששמם עדיין מופיע בדלת הבית בדרך בית לחם 36.

في كانون الثاني ١٩٤٩ مُنح سكان المنطقة المسيجة بطاقات هوية إسرائيلية، لكن فقط في نوفمبر تلك السنة تمت إزالة السياج وألقيت القيود على التنقل. كثيرون لم يروا أكثر مكانهم في الأحياء التي تحولت إلى أحياء يهودية. د. كريكور ونزهية كريكوريان قررا في اواسط حزيران ١٩٤٨ أن يرحلا وفي نهاية الأمر إلى بيروت. في ٢٦ من كانون الثاني ١٩٤٩ نشرت Palestine Post عن ١٥ فلسطينيا نُقلوا إلى عائلاتهم في القدس الشرقية من بينهم ١٢ من عائلة حنانيا. أحمد عاشور ابن الـ ٧٨ مختار البقعة الفوقا سابقا الذي رحلت عائلته في أيار ١٩٤٨ الذي «طُلب منه أن يبقى ويحافظ على أملاكها. وقد وعدوه أن يحتل العرب خلال أسبوعين الحي من جديد رحل في العام ١٩٥٤. وبين القلائل الذين بقوا عائلة النمري الذين لا يزال أسمهم معلقا على مدخل البيت في طريق بيت لحم ٣٦.

// מקורות //

אלסכאכיני ח'ליל (2007), **"כזה אני, רבותיי!": מיומנו של ח'ליל אל-סכאכיני**. תרגם וההדיר גדעון שילה, תל־אביב: צבעונים.

מס ראובן (תשל"ד), **ואם בגבורות, אסופת פרקי עיון ומחקר בענייני הארץ, הלשון וספרות ישראל – מנחה לראובן מס ולרעיתו חנה בהגיעם לגבורות**, ירושלים: ידידים.

קרויאנקר דוד (2002), **שכונות ירושלים. טלביה, קטמון, המושבה היוונית**, ירושלים: כתר ומכון ירושלים לחקר ישראל.

------- (2008), **ירושלים. המושבה הגרמנית ורחוב עמק רפאים**, ירושלים: כתר ומכון ירושלים לחקר ישראל.

// مصادر //

السكاكيني خليل (٢٠٠٧). **«هكذا أنا يا دنيا!» ـ من يوميات خليل السكاكيني**. ترجم إلى العبرية جدعون شيلو، تل أبيب.

ماس رؤوبين (١٩٧٤)، **«فئيم بجبوروت»، مجموعة من الأفكار والأبحاث , في شؤون البلاد، لغة وتاريخ إسرائيل ـ مهداة لرؤوبين ماس وزوجته**، القدس.

كرويانكر دافيد (٢٠٠٢)، **أحياء القدس، الطالبية والقطمون والحي اليوناني**، القدس: كيتر ومعهد يروشلايم لأبحاث إسرائيل.

------- (٢٠٠٨)، **دافيد القدس. الحي الألماني وشارع عيمق رفئيم**، القدس.

Rose John H. Melkon (1993). **Armenians of Jerusalem. Memories of Life in Palestine**, London-New York.

Sakakini Hala (1990), **Jerusalem and I: A Personal Record**, Amman , Jordan: Economic Press.

Tamari Salim (ed.) (2002), **Jerusalem 1948: The Arab Neighbourhoods and their Fate in the War**, Jerusalem: Institute of Jerusalem Studies and BADIL Resource Center.

בית קריקוריאן, דרך בית לחם 36 // بيت كريكوريان، ديرخ بيت لحم ٣٦

בית החולים של המצורעים, רחוב מרכוס 17, טלביה // مستشفى المصابين بالجرب، ماركوس ١٧، الطالبية